

MARXIN JA ENGELSIN ELÄMÄT

Terrell Carver: Friedrich Engels. His Life and Thought. MacMillan. Southampton 1989. 274 s.

David McLellan: Karl Marx. Elämä ja teokset. Love-kirjat. Jyväskylä 1990. 411 s.

Kun David McLellan ja Terrell Carver ovat valinneet Karl Marx ja Friedrich Engels -elämäkertojensa alaotsikoksi his life and thought, he jatkavat aiempaa perinnettä: elämäkerrat on ollut tapana erottaa aatteen — marxism — historiasta juuri viittauksilla joko elämään (Franz Mehringin ja Karl Vorländerin Marx -elämäkerrat, W. O. Hendersonin Engels-elämäkerta), elämään ja teoksiin (Auguste Cornun yhteiselämäkerta) tai elämään ja ympäristöön (Isaiah Berlinin Marx-elämäkerta).

Ajattelun tai teosten liittäminen Marxin ja Engelsin biografiaan osoittaa tietenkin sitä, että kirjoittaminen oli heille tärkeä tapa osallistua poliittiseen toimintaan. Mutta se viittaa myös yleisemmin siihen, että elämäkerta ei pääty henkilön biologiseen elämän sammuessa, vaan hänen ajatteluaan ja kirjoituksiaan tulkitaan myöhemmin. Yleensä nämä jälkikäiteistulkinnat myös näkyvät elämäkerran sisällössä — elämäkerta ei olekaan ikkuna menneisyyteen kuten monet historiantkirjoittajat haluavat uskotella vaan myös nykyisyydessä vaikuttava poliittinen teko. Sehän näkyy jo siinä, että elämäkertojen kohteiksi valitaan yleensä »suurmiehiä».

Karl Marx ja Friedrich Engels ovat tässä suhteessa esimerkkitapauksia: heidän kirjoituksensa ovat inspiroineet laajaa yhteiskunnallista liikettä, heitä on ylistetty ja parjattu. Kiistaa Marxin ja Engelsin perinnöstä ei ole käyty vain työväenliikkeen sisällä vaan myös työväenliikkeen ja porvariston kesken — erityisesti kylmän sodan aikana oli yleistä väitellä, olivatko Marx ja Engelsin totalitarismin isä vai eivät. Väittelyitä eivät ole kuitenkaan ohjanneet vain poliittiset suhdanteet — myös uusien tekstien löytyminen ja julkaiseminen on vaikuttanut tulkintoihin.

Voimakkaimmin kuvaa Marxista ja Engelsistä on viime vuosiin saakka muotoillut kommunistinen marxismileninismi-tulkinta, joka on kiteyttänyt Marxin ja Engelsin kirjoitukset abstrakteiksi laeiksi ja pakottanut myös heidän elämänsä noiden lakien määrittämään historiakavaan. Se on yleensä kuvannut Marxin ja Engelsin »kasvua» opin luojiksi ja edennyt opin »toteutumiseen» Neuvostoliitossa. Esitystapa näkyy hyvin selkeänä vuonna 1979 suomennetun neuvostoliittolaisen kollektiivin Marx-elämäkerran väliotsikoissa: »Tie materialismiin ja kommunismiin», »Proletariaatin maailmankatsomuksen kehittäminen», »Taistelu proletariaatin puolueen perustamiseksi», »Taistelussa Internationaalinen aatteellisen lipun puhtauden puolesta», jne.

On ilmeistä, että McLellan ottaa etäisyyttä marxismileninismien tulkintaan, kun hän ilmaisee pyrkineensä välttämään »pyhimyselämäkerran». Carver puolestaan tekee pesäeron hyvin kirjaimellisesti: hän asettaa lähtökohdak-

si irtautumisen aiemmasta tulkintatraditiosta. Kenties se onkin helpompaa Engelsin kohdalla — pohjaahan marxismi-leninismien näkemys paljolti Engelsin myöhäiskirjoituksiin: Engels itse loi tulkinnan itsestään Marxin nuorempana kumppanina ja Marxista »materialistisena Hegelinä», hän määrittäi Marxin suhteen politiikkaan, filosofiaan ja tieteeseen.

Carver korostaakin, että kukaan ei elä niin deterministisesti kuin traditionaalinen tulkinta väittää. Vaikka Carver tarkasteleekin Engelsiä valintoja tekevänä henkilönä, hän ei usko tämän pyrkineen selkeästi kohti jotain yksiselitteistä päämäärää. Lähtökohata vapauttaa Carverin tutkimaan Engelsiä useampia konteksteja vasten ja toteamaan, että olemassa olevien todisteiden perusteella hänestä on mahdollista esittää useita kertomuksia. McLellan ei ole pyrkinyt yhtä tietoisesti eroon perinteisestä tulkinnasta. Selvimmin hieman deterministinen kuva näkyy siinä, miten väistämättömästi Marxista oli tulvava tiedemies.

Kumpikin pystyy kuitenkin näkemään, että Engelsin ja Marxin tekemien ratkaisujen taustalla saattoi olla varsin yksinkertaisia arkiseen elämään liittyviä syitä. Carver korostaakin, että Engels oli taloudellisesti, fyysisesti ja tunteissaan sidoksissa muihin ihmisiin ja näiden pyrki- myksiin: elämäkerta-tutkijan onkin oivallettava, millaisia vaatimuksia suku, naisseuralaiset, ystävät, jne. asettivat toimintamahdollisuuksille ja miten heidät oli otettava huomioon ratkaisuisissa. McLellanin vaatimus ei ole yhtä selkeä, mutta hänkin näkee monissa yhteyksissä perheen, talouden ja terveyden vaikutukset Marxin toimintaan. Hän jopa panee Engelsin huomauttamaan, että Pääoman abstrakteimmissa kohdissa näkyvät »ajospahkojen jäljet» — Marx kärsi niistä Pääomaa kirjoittaessaan.

Elämäkerran jaksottaminen paljastaa yleensä varsin paljon siitä, mitä kirjoittaja pitää tärkeänä kuvaamansa henkilön »urassa». Yleensä henkilön omat yritykset määrittää elämää katoavat, kun sitä tarkastellaan »uran» kehityksenä huipentumaansa — tilalle tulevat muiden arviot. Usein on myös mahdollista, että nuorta kohdehenkilöä arvioidaan vanhan esitysten pohjalta tai että nuoruusvuodet unohdetaan, koska niistä on paljon vähemmän lähdemateriaalia kuin kypsemmältä iältä.

McLellan ja Carver pyrkivät kumpikin eroon jälkikäiteistarkastelusta ja yrittävät kohdata henkilönsä kulloisenakin hetkenä. McLellan hyödyntää varsin pitkään Marxin olinpaikkaa — se onkin ollut marxismi-leninismien tradition ulkopuolella varsin tyypillinen tapa jäsentää Marxin elämää — Carver puolestaan Engelsin tekemisiä. Näin Carver pyrkii selvemmin esittämään henkilöään valintoja tekevänä, McLellan ilmeisesti kuvaamaan paikan luomaa kontekstia.

Kirjoittajat suhtautuvat muutenkin henkilöihinsä eri tavoilla: McLellan lähtee liikkeelle Marxin suvusta ja syntyympäristöstä ja päättää kirjan hänen kuolemaansa. Siinä välissä hän tarkastelee varsin tasaisesti Marxin elämänvaiheita. Carverkin aloittaa samalla tavalla mutta keskittyy Engelsin 25 ensimmäiseen ikävuoteen — vain yksi luku kuvaa loppuja 50 vuotta. Hän ei liioin päätä

kirjaa Engelsin kuolemaan vaan pikemminkin esittelee nuoren Engelsin näkemysten merkitystä vanhassa Engelsissä. Näin hän yrittää kääntää pääläelleen tulkintaa, jossa vanha Engels määrittää nuoren tekemisiä ja tavoitteita.

Carverin tarkastelukulma näkyy myös tavassa arvostaa Engelsin tekemisiä. Kun Marxia ja Engelsiä on yleensä kunnioitettu nimenomaisesti opin luojina, Carver katsoo irtautumisen poliittisista kamppailuista vuoden 1848 jälkeen heikentäneen Marxin ja Engelsin poliittisuutta. Tärkeintä Engelsin elämässä olikin hänen mielestään erilaisten vapausoikeuksien — ilmaisu-, julkaisu- ja kokoontumisvapauden — puolustaminen. Carver arvostaa myös Engelsin agitaattorin kykyä: tuossa vaiheessa hänen lehtikirjoituksensa olivat sytyttäviä ja puheensa värikkäitä. Kaikki tämä saakin Carverin korostamaan, että Engels ei ollut pakolaisuusina samassa määrin toimija kuin nuorempana: hän jopa kadotti kykynsä puhua joukoille. Näin Carver ei pidä ensimmäisen internationaalien aikaisista toimintaa yhtä merkittävänä kuin monet muut Marx ja Engels -tutkijat. Hän ei liioin puhu samaan tapaan politiikan eri tasoilla toimimisesta. McLellan ei sano asiaa näin suoraan, mutta Marxin varhaiskirjoitusten runsas käsittely ja innostuksen katoaminen tekstistä kirjan loppupuolella saattaa viitata samaan.

Carverin korostuksessa voi näkyä neuvostomarxismien voiman heikkeneminen — tilanne 1980-luvun lopulla on eri kuin 1970-luvun alussa, jolloin McLellan kirjoitti kirjansa. Toisaalta painotus on brittiläisen Marx-tradition mukainen: se on tutkinut Marxia ja Engelsiä erityisesti ennen vuotta 1850 ja korostanut heidän vaatimuksiaan osallistuvasta demokratiasta. Halutessaan painottaa jotakin positiivista Engelsin elämässä Carver pysyy myös yleisessä elämäkertojen kirjoittamisperinteessä: biografiin on löydettävä jotakin tärkeää, jolla sen kirjoittamista oikeutetaan.

Yleensä on pidetty varsin vaikeana kirjoittaa Marxista tai Engelsistä toisistaan erillään. Keskittymällä nuoreen Engelsiin Carver on yrittänyt päästä eroon oppitradition perspektiivistä, jonka mukaan kohtaaminen oli käännekohta, »todellisen uran» alku ja Marx hallitseva osapuoli. Hän korostaakin, että Engelsin ja Marxin tavatessa Engelsillä oli paljon annettavaa: hän oli kunnostautunut lehtimiehenä, joka osasi puhutella yleisöään, hän oli kirjoittanut tutkimuksen työläisten oloista, jne. Sinänsä tämä ei ole tyystin uutta, sillä myös McLellan painottaa Engelsin merkitystä antavana osapuolena.

Tutkimuksensa varsinaisena antina Carver pitääkin näkemystä, että esitellessään Marxin kirjoituksia yleisölle ja popularisoidessaan niitä Marxin kuoltua Engels pohjasi nuorena omaksumaansa Hegel-tulkintaan. Sen mukaisesti hän löysi Marxin tekstien merkityksen hyvin yleisestä intellektuaalisesta kontekstista, vaikka oli nuorempana moittinut Marxia juuri siitä, että tämä ei ajatellut kirjoittaessaan riittävästi yleisöä.

Jos ja kun elämäkertaa tarkastellaan nykyisyydessä vaikuttavana poliittisena tekona, on myös kirjan suomentaminen nähtävä sellaisena. On toki kiitettävää, että

Love-kirjat on suomentanut Marx-elämäkerran marxismi-leninismien tradition ulkopuolelta, mutta marxismien tulkinnan kannalta se olisi toiminut rohkeammin ja omaperäisemmin julkaisemalla McLellanin teoksen 15 vuotta sitten. Toisaalta Marxin voitaneen poliittisten kiistojen menetettyä merkitystään suhtautua ennakkoluulottomammin. Toivottavasti Marxia ja Engelsiä pidetään kuitenkin yhä niin merkityksellisinä, että suomalaiset elämäkertakirjuritkin vaivautuvat lukemaan McLellanin ja Carverin kirjoja — ne voisivat auttaa irtautumaan siitä jälkikäteisrationalistista, joka kovin selvästi leimaa suomalaisia elämäkertoja.

TAUNO SAARELA

YDINSULKU JA SUURVALTARAKENNE

Anne Eskelinen: Ydinsulkuneuvottelut ja suurvaltaliennytyt. Ydinsulkudiplomatia Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton aseidenriisuntapolitiikassa ja kansainvälisen järjestelmän kehitys. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 276. Tampereen yliopisto. Tampere 1989. 194 s.

Ydinaseiden vaikutusta kansainväliseen järjestelmään on pidetty vallankumouksellisena. Joukkotuhoase loi uudet käyttäytymismallit ja uuden valtarakenteen.

Ydinaseiden rooli on jatkuva haaste tutkimukselle. Se on ruokkinut alusta lähtien realistisia selitysteorioita, mutta ydinaseiden aikakauden kokemus on tarjonnut yhä enemmän perusteita myös liberaaleille malleille.

Yksi lähestymistapa ongelmaan on kysyä, minkälaisia valtaa ydinaseet antavat omistajilleen.

Ydinaseet ovat voimankäytön välineitä, joiden avulla valtio voi ilmeisesti omaan apuun nojaten taata turvallisuutensa sääntelemättömässä järjestelmässä. Ydinasevarustelukilpailu pitää yllä turvallisuusdilemmaa tällaisessa järjestelmässä.

Toisaalta ydinasevalvonta on tuonut kansainväliseen järjestelmään turvallisuuspoliittista sääntelyä. Ydinaseet ovat tuoneet suurvaltojen voimankäyttöön käyttäytymissääntöjä, johdonmukaisena huipentumanaan Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton vuoden 1985 huippukokouksen lausuman, jonka mukaan ydinsotaa ei voi voittaa eikä sitä tule koskaan käydä.

Ydinaseiden omistuksen leviämisen estäminen eli ydinsulku on valtioiden suuren enemmistön keskuudessa hyväksytty normiksi, joka perustuu niiden yhteiseen etuun, ei pelkästään ydinasesuurvaltojen pyrkimyksiin. Ydinsulkusopimus oikeuttaa ydinaseomistukseen perustuvan hierarkian, jolle ulkopuolelle jääneet kynnysvaltiot muodostavat kuitenkin haasteen.

Anne Eskelisen väitöskirja ilmestyy otolliseen aikaan. Vaikka ydinaseiden aikakausi ei ole päättymässä, ydin-

asepolitiikka on idän—lännen vastakkainasettelun purkautuessa kokemassa tähän asti perusteellisinta muutosta. Ydinsulkusopimuksen alkuperäisen voimassaoloajan viimeinen viisivuotisjakso käynnistyy; jäsenmaiden on 1995 päätettävä sen jatkosta.

Eskelisen aiheena on Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton ydinsulkupolitiikka, selitettynä kansainvälisen järjestelmän rakenteeseen kohdistuvana valtopolitiikkana ja tarkasteltuna ydinsulkusopimuksen syntyvaiheiden kautta.

Eskelinen ottaa teoreettisiksi apuvälineikseen joukon kansainvälisen järjestelmän valtarakennetta hallitsevana käsitteenä käytettäviä malleja. Hän selostaa aluksi, miten niiden mukaan ydinaseiden leviäminen vaikuttaisi kansainvälisen järjestelmän keskeisiin piirteisiin kuten sen vakauteen ja legitimiin.

Tämän jälkeen Eskelinen etsii empiirisesti Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton ydinsulkustrategioiden tavoitteet käymällä läpi niiden kannanotot YK:n vuonna 1959 Irlannin esityksestä hyväksytyistä päätöslauselmasta ydinsulkusopimuksen allekirjoittamisen 1968. Dokumenttien avulla Eskelinen tutkii Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton linjanmuodostusta Geneven kahdeksantoista vallan aseidenriisuntakomiteassa 1965 lähtien, jolloin ne esittivät konkreettisen ydinsulkusopimuksen.

Lopuksi Eskelinen tarkastelee esiin piirtämiensä strategioiden yhtymäkohtia teorioihin ja arvioi järjestelmämallien hyödyllisyyttä kansainvälisen järjestelmän ilmiöiden tutkimukselle.

Tekijä on tutkimuksen molemmissa osissa perusteellinen ja osoittaa väitöskirjan mitaista lukeneisuutta. Esitavassa on ongelmia, mutta eniten Eskelisen työssä askarruttavat sen tulokset. Ne ovat toisaalta yllätykselliset ja toisaalta ne jäävät hajanaisiksi, vaille kärkeä. Ilmeisenä syynä on Eskelisen rakentama tutkimusasetelma.

Eskelisen työ ei ole tutkimus varsinaisesta ydinaseiden leviämisiongelma-asta, niistä tekijöistä, jotka vaikuttavat ydinaseiden kysyntään tai tarjontaan. Tämän tietoisena valinnan Eskelinen toteaa heti alkuun (s. 10): ydinsulkusopimuksen, ydinteknologian sääntelyn ja valvonnan tai kynnysvaltioiden tutkimuksen rinnalla suurvaltopoliittisten kytkeiden esittely tarjoaa hänen mukaansa uuden näkökulman.

Näkökulma ei ole kuitenkaan uusi. Ydinsulkusopimuksen merkitys liennyksen kynnysvaiheena ja strategisen asevalvonnan tienraivaajana on tuttu teema. Tehtävänasettelun seurauksena Eskelisen tutkimus hajautuu Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton suurvaltopolitiikan laajalaiseksi esittelyksi, joka kytkeytyy ydinsulkuteemaan ja pohjautuu ydinsulkuneuvottelujen tarjoamaan lähdeaineistoon.

Molempien suurvaltojen tavoitteet ydinsulkupolitiikassa tähtäsivät Eskelisen tulosten mukaan niiden oman sotilasliittorakenteen sääntelyyn ja turvaamiseen sekä niiden keskinäisen ja yleisen voimatasapainon säilyttämiseen. Tältä pohjalta ne olivat valmiista hakeutumaan liennykseen, asevalvontaan ja laajemminkin kansainvälisten suhteiden yhteishallintaan.

Jos lähtökohtana on ydinsulkupolitiikan tutkiminen, Eskelisen työ tarjoaa näköharhan vaaran. Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton tavoitteet Saksan kysymyksessä ja muissa Euroopan turvallisuuskysymyksissä samoin kuin suhtautumisessa muihin ydinasevaltoihin heijastuivat niiden esiintymisessä ydinsulkuneuvotteluissa.

Monet näistä kysymyksistä eivät liittyneet ydinaseiden leviämisen ongelmaan sinänsä. Niitä ei ratkaistu ydinsulkusopimuksen osana, vaikka ne saattoivat asettaa sille reunaehdot. Tätä kautta ydinsulkuratkaisu kiinnittyy suurvaltasuhteiden laajaan kenttään, ei välttämättä niin että ydinsulkupolitiikka olisi sen kulmakivenä. Toisaalta Eskelinen asettaa kysymyksensä niin täsmällisesti ja rajaamatta (ks. väitöskirjan otsikko!), että kummankin suuntainen suysuhde käy tulokseksi.

Eskelisen työ on tästä syystä rikas kokoelma suurvaltojen toimintaohjelmia, mutta kytkeä esittäessään se sisältää turhan runsaasti samojen asioiden toistoa. Listan kärjessä on suurvaltojen kädenväntö Saksan liittotasavallan ydinaseettomuudesta, joka tulee tekstintulkintana esiin eri näkökulmista useaan kertaan.

Sekin on tavallaan näennäistulos ydinsulun vaikkakaan ei yleisen suurvaltopolitiikan kannalta. Neuvostoliitto pyrki sisällyttämään ydinaseettomuuteen myös ydinaseiden sijoittelukiellon ydinaseettoman maan alueelle. Se liittyi pyrkimykseen Yhdysvaltain taktisten ydinaseiden karkottamiseksi Euroopassa ja Naton heikentämiseksi. Ydinsulkusopimukseen tällainen ratkaisu ei ollut tulossa, mutta se jäi elämään varaumana Neuvostoliiton ydinaseettomille maille tarjoamissa ydinaseiden käyttämättömyystakuissa.

Hämmentävästi Eskelinen arvioi johtopäätöksissään lähestymistapansa ansioksi irrottautumisen järjestelmämalleista ja aiheen käsittelyn tekstintulkinnan avulla. Eskelinen ei nojaakaan työtään yhteen järjestelmämalliin vaan käyttää niitä useita rinnakkain ja vertaillen tutkimusongelmansa aseteluun ja tulostensa analysointiin. Toisaalta muitakaan teoriavälineitä tutkimuksessa ei ole.

Kysymys on selvästi siitä, että Eskelinen tiedostaa ongelman: ydinsulkuihmien selittämisessä realistiset ja liberaalit teoriat menevät päällekkäin. Hän toteaa, että ilmiönä suurvaltojen ydinsulkustrategiat hajauttivat valtopoliittiset järjestelmämallit ja avasivat näköalan suurvaltojen yhteistyöpolitiikkaan kansainvälistä järjestelmää luonnehtivana piirteenä.

Eskelinen hakeutuu hallintajärjestelmäteorian alueelle, jota hän pelkää sivuaa kysymyksenasettelussaan. Huomautus jää ilmaan, kun sekä tutkimusongelman käsittely että tulosten analysointi toimii suurvaltopolitiikan perinteisten rakenteellisten käsitteiden varassa.

Regime-teorioiden analysointi, esimerkiksi International Organization-aikakauslehdessä käydyin laajan keskustelun valossa, olisi rikastuttanut näkökulmaa kansainvälisen järjestelmän luonteen muuttumiseen ydinaseduopolin vaikutuksesta.

Tutkimustehtävän raja- ja ydinsulun sisäiseen problematiikkaan ja yhden organisoivan käsitteen tai mallin va-

linta olisi tarjonnut väylän toisenlaiseen — kenties kiinnostavampaan ja tuoreempaan — painotukseen, joka olisi tuonut esille ydinaseen erityisluonteen, sen järjestelmätason vaikutukset ja rajat suurvaltapolitiikan välineinä.

Eskelinen korostaa sotilasliittojen rakenteiden kestävyttä ja keskeisyyttä suurvaltojen maailmankuvassa, mikä ei ole yllättävää kenenkään vielä vuosi sitten valmistuneessa tekstissä. Sattumalta Eskelisen työ tarjoaa silti hyvän perustan pohdittaessa ajankohtaista kysymystä: Kun sotilasliitot ovat purkautumassa tai muuttumassa, miten se vaikuttaa ydinsulkuun tai suurvaltojen ydinsulukupoliittikkaan?

Ydinsulku ylittää järjestelmäilmionä blokkirakenteen ja myös blokkien aikakauden, mutta sen selittäminen edellyttää — niinkuin Eskelinen toteaa — muutakin teoreettista perustaa kuin voimatasapainoon ja valtarakenteeseen keskittyvät järjestelmämallit.

KARI MÖTTÖLÄ

POLIITTISEN TALOUDEN PERSPEKTIIVIT

Stephen Gill — David Law: *The Global Political Economy. Perspectives, Problems and Policies.* Harvester Wheatsheaf. Hemel Hempstead 1988.

Kansainvälisten suhteiden ja poliittisen talouden akateemiset kurssikirjat kulkevat yleensä turvallista amerikkalaista valtavirtaa, pyrkien opettamaan opiskelijoille tieteenalan »perusteet». »The Global Political Economy» poikkeaa kaavasta. Sen tarkoituksena ei ole vain eri teorioiden ja poliittisen talouden historian esittely, vaan eri näkökulmien hedelmällisyyden vertailu tavalla, jonka pitäisi pystyä avaamaan keskustelua eri lähestymistapojen ja tieteenalojen välillä. Lisäksi kirja sisältää ideologisten ja kulttuuristen tekijöiden erittelyä tavalla, joka on erittäin harvinaista poliittisen talouden tutkijoiden keskuudessa.

Teos on kunnianhimoinen myös laajuudeltaan. Se on rakennettu kahden teeman varaan. Ensimmäkin tutkitaan realistis-merkantilistisen, liberalistisen ja marxilaisen perspektiivin peruskäsitteitä. Näitä eri näkökulmia käytetään sitten kahdella tavalla: niiden avulla tulkitaan ja selitetään ilmiöitä, mutta näkökulmien itsensä nähdään samalla olevan osa ilmiöiden maailmaa. Toisin sanoen teos kieltää kantilaisen ilmiöiden maailman ja järjen maailman välisen ongelmallisen kuilun. Toisena teemana on talouden poikkikansallistumisen ja valtioiden sotilaallisteollisen kilpailun vuorovaikutus ja ristiriidat. Yhtäältä kirjoittajat kehittävätkin teoriaa poikkikansallisten yhtiöiden, sekä niiden kanssa »historiallisen blokin» muodostavan byrokratian osien ja poliittisten ryhmien, dominaation vahvistumisesta, joka on tapahtunut samalla kuin kaikkinaisen keskinäisriippuvuus on kasvanut; toisaalta

he näkevät tämän kehityksen tosiasialliset rajat sotilaallis-teollisessa kilpailussa ja sen merkantilistisessa logiikassa. Molempia tendenssejä vastaa omat hegemoniset uskomusjärjestelmänsä.

Kirjoittajien omaa asemaa ei ole helppo lokeroita. He hyödyntävät paljon gramscilaisen jälkimarxilaisen Robert Cox'n töitä (Gill tekee parhaillaan yhteistyötä Coxin kanssa), mutta samalla he käyttävät kaikkien kolmen lähestymistavan teoreettisia ideoita hyväkseen. Viimeinen luku kuitenkin paljastaa kirjoittajien globaalikeynesiläiset, antihegemoniset ja »vihreät» ajatukset.

Kunnianhimoiset, mutta ristiriitaiset pyrkimykset ovat kirjan perusongelma. Teos olisi ollut paljon ehjempi kokonaisuus, jos se olisi kirjoitettu *joko* yksinkertaiseksi oppikirjaksi, *tai* innovatiiviseksi teoreettis-historialliseksi tutkimukseksi. Oppikirjaksi mukana on liian paljon oletuksia lukijan tiedoista sekä liian monia samanaikaisesti kehiteltäviä teemoja ja näkökulmia. Alan tutkijalle mukana on liian monia perustavia historiallisia »faktoja» ilman analyysia, liian karkeita teoreettisia yksinkertaisuuksia, sekä liian paljon epäsystemaattista eklektisismiä. Tietenkin on ymmärrettävä, että Gill ja Law halusivat kirjoittaa oppikirjan, joka loisi perustaa uudella tavalla asennoituvalla tutkijasukupolvelle. Tämä pyrkimys on toki järkevä, mutta sillä on hintansa.

Esimerkiksi eri lähestymistapojen esittely on ollut pako tivittää muutamiin sivuihin, ja silti sekä perspektiivit että teemat on käsitelty loppuun vasta sivulla 127, josta alkaa teoksen sisällöllinen osa. Lähestymistapojen tiivistäminen ei ole täysin onnistunut. Realismi teorianä kuitataan kahdella sivulla, ja sen jälkeen siirrytään teorian tulkittamiseen poliittisena käytäntönä. Kahteen sivuun ei paljon mahdu: realismin neorealistinen tulkintakin on erittäin karkea. Myöhemmin toki teoriaa esitellään palloittain lisää, mutta varsin epäsystemaattisesti. Liberalismin kolmen sivun esittely painottuu rationaalisen valinnan teorioihin, ja kolmen sivun kuluessa maininnan saavat myös IBM, Neuvostoliitto ja Kenneth Waltz. Marxismia, ja erityisesti Coxin historiallista materialismia esitellään hieman perusteellisemmin, eikä tässä yhteydessä marxismia eritellä ollenkaan poliittisena käytäntönä, päinvastoin kuin realismia ja liberalismia. Vasta myöhemmin kirjoittajat toteavat, että marxismi legitimisoi usein militaristisia käytäntöjä, ja että muita lähestymistapoja voi usein hyödyntää marxismia paremmin tulkittaessa ja selitettäessä historiaa.

Teos erittelee myös poikkikansallisten yhtiöiden asemaa ambivalentisti. Sivulla 66 Gil ja Law väittävät, että teoriat, jotka näkevät monikansalliset ennen kaikkea tehokkuuden ja kulttajien hyvinvoinnin lisääjinä, ovat osa poikkikansalliset kapitalistit ideologisesti erottavaa historiallista blokkia. Kuitenkin sivuilla 199—203 kirjoittajat pääsääntöisesti hyväksyvät liberalistiset teoriat monikansallisten yritysten synnyn ja kehityksen selityksinä, ja katsovat prosessin, jossa poikkikansallisen pääoman resurssit kasaantuvat, olevan pääasiassa toiminnan tarkoitamaton seuraus. Heidän piirtämänsä kuva on seuraava: poikkikansalliset yhtiöt ovat suuria organisaatioita

koska ne ovat tehokkaita, mutta niiden suuruus ja poikkikansallisuus takaa niille resurssija (investointien sijoitus, siirtohinnoittelu, valuuttamarkkinoilla operointi, ja 'lobbyismi') suhteessa ay-liikkeeseen ja valtioihin, joita kansallisilla yrityksillä ja yhtymillä ei tyypillisesti ole.

Kaupanhierontatilanteissa monikansallisten asema on vahva niiden alueellisen joustavuuden vuoksi, ja lisäksi tuotannon ja pääoman liikkumisen vuoksi valtiot ovat ruvenneet kilpailemaan »myönteisen yritysilmapiiriin» luomisessa. Tällä on ollut myös osuutensa siinä, että perinteisen liberalistisen diskurssin hegemoninen asema on voimistunut 1970-luvun lopulta lähtien, erityisesti keynesiläisyyden, mutta myös strukturalististen teorioiden kustannuksella.

Vaikka kaikki tämä voi hyvinkin olla totta, eivät kirjoittajat kykene eksplikoimaan liberalististen ja »kriittisten» monikansallistumis-teorioiden suhdetta siten, että lukijan epätietoisuus yhtäältä niiden suhteellisesta selitysvuomasta, ja toisaalta niiden asemasta ilmiöiden maailmassa, poistuisi.

Toisen maailmansodan jälkeistä »systeemiä» tekstissä eritellään kolmen perusinstituution — raha ja finanssi-suhteet, poikkikansallinen tuotanto, sekä kansainvälinen kauppa ja protektionismi — kautta. Poikkikansallistumisteema on selvästi esillä koko ajan, mutta sotilaallis-teollinen kilpailu saa ainoastaan mainintoja siellä täällä, tosin protektionismin yhteydessä tästä teemasta keskustellaan hieman enemmän ja perusteellisemmin. Sama teemojen painotus näkyy myös »kansainvälisen öljyn» ja pohjois-etelä suhteiden analyysissa — ja yllättävästi myös itä—länsi -suhteiden erittelyssä. Kaiken kaikkiaan kyseessä on teksti poliittisesta taloudesta, ei kansainvälisistä ja globaaleista suhteista yleensä. Niinpä poikkikansallistumisteema on korostetusti esillä, osittain militarisoitumisteeman kustannuksella: militarisoitumisteema näin ollen vain täydentää — mielenkiintoisella tavalla, tosin — poliittisen talouden erittelyä. Toisaalta kirjassa kyllä tarkastellaan kaikkia osa-alueita eri teoreettisten perspektiivien kautta.

Oppikirjana teos on monessa mielessä erittäin suositeltava, ja tutkijat sekä muut kiinnostuneet löytänevät tekstistä paljon tärkeitä ideoita ja näkökulmia. Tietty puolitekoisuus kuitenkin estää pitämästä Gillin ja Law'n teosta erinomaisena: olisi ollut parempi keskittyä kirjoittamaan jommalla kummalla yleisölle, opiskelijoille tai alan ammattilaisille. Jos teos olisi kirjoitettu vain edellisille, yksinkertaisempi ja selkeämpi rakenne olisi ollut paikallaan. Jos teos olisi kirjoitettu jälkimmäisille, ei teoreettisten oivallusten systemaattista kehittäilyä olisi voinut välttää.

HEIKKI PATOMÄKI

VOIKO SOSIOLOGIAKAAN YMMÄRTÄÄ NUORUUTTA?

TOMMI, HOIKKALA, Nuorisokulttuurista kulttuuriseen nuoruuteen. Gaudeamus. Helsinki 1989. 249 s.

Hoikkalan kirjan otsikko ei välttämättä ole konstailevan sosiologin valinta. Se viestii meille yhteiskuntatieteen yleisimmistä ongelmista. Kirja ja sen otsikon kielikuva koskettelevat kahta paradoksia 'kielitieteellisen käänteen' jälkeisessä yhteiskuntatutkimuksessa. Mitä voi olla 'metodologia' maailmassa, missä ei enää uskota ihmismielen tai kielen merkitysten ulkopuolisiin objektiivisiin rakenteisiin tai totuuksiin? Miten voidaan määritellä ihmisten merkityksiä kartoittavat mahdolliset uudet tyytit tai kontekstit, jos otaksutaan kollektiivisten arvojen hajoamisen jälkeisessä yhteiskunnassa?

Vai merkitseekö relativismia välttelevä (systemaattinen) metodologia ja vahva kontekstien tyypittely aina paluuta 'kovan yhteiskuntatutkimukseen' ja sosiologian helmasynteihin? Onko vastaus aina yleinen yhteiskuntatiede, merkitysten ja arvojen selitys tai (lingvistinen) kuvaus yhteiskunnallisina asemina ja rakenteina? Tällaisen ikuisuusongelmien lisäksi juuri nuorison käsitteen relativointi ja siitä käytävän semanttisen kamppailun tulokinta Hoikkalan työssä haastavat myös valtio-oppineita.

Lisensiaattityön pohjalta popularisoidun ja jälleen kerän juuri Gaudeamuksen mallikkaasti kustantaman kirjan rohkean pelkistettynä tavoitteena on kertoa, »kuinka nuorista puhutaan tavallisesti». Se kiteytyy kulttuuristen kollektiivisten konventioiden etsimiseen: nuoria koskeva puhe, erilaiset verbaliset nuorison tuottamisen tavat, halutaan tiivistää toimijakohtaisiksi ideaalityypeiksi. Jo tavoitteenasettelu implikoi Hoikkasen peruseetosta: ei ole olemassa (yhtä) nuorisoa, joka olisi objektiivisesti tai aidosti olemassa, edes nuorten haastatteluisissa tai teksteissä.

Tutkija maistelee konventioita nuorisosta

Tutkimuskin on aina tulkinta tai joukko tulkintoja. Kokeuksistaan, positioistaan, kielestään ja horisonteistaan eivät pääse eroon nuorison moralisoijat, opettajat, ammattiauttajat, nuorisokapinan romantisoijat tai mediatyöläiset eivätkä monasti mediajulkisuuteen viime aikoina vedetyt nuoret tai tutkijatkaan. Tutkiva sosiologi siis 'maistelee' eri tahojen tuottamien aineistojen ristiriitaisia, kilpailevia ja monessa suhteessa epäjatkuvia tulkintoja. Tämä lyö korville perinteisen kulttuuritutkimuksen arvoholismia ja tätä tukevia kollektiivisia ryhmäidentiteettejä. Samalla kirjoittaja ilakoi 1980-luvulle populaaria halua ja kykyä kuunnella erilaisten ryhmien — milloin väliinpuotoajien, milloin yritysjohtajien tai nuorison — »aitoa», joskus jopa kollektiivisen ehyenä pidettyä, ääntä.

Tommi Hoikkalan tekstikokonaisuus kertookin näin

ollen hänen oman uteliaisuutensa tuottamista tulkintakokemuksista ja niiden rekonstruoinnin tavasta (»jäljitettävyyden esitystavasta»). Ne esittäytyvät kahdessa henkilöhistoriallisessa 'linjassa'. Ensinnäkin; työ perustuu kirjoittajan vuosikymmenen aikana kirjoittamiin artikkeleihin ja niiden aineistoihin ja tämä tuottaa lukijalle vaikeuksia. Eri ajankohtiin sitoutuneet, heterogeeniset aineistotyypit sekottavat lukijan päätä. Silti ei voi sanoa työn jäävän esseekokoelmaksi.

Samalla nämä kokemukset antavat Hoikkalalle mahdollisuuden teoreettisella monipolvisuudella, jatkuvalla kirjallisella flirtilla eri suuntiin ja vaarallisen irrottevalle ja näppärällä kielellä — mikä muistuttaa hoikkalalaisen nuorison brassailua, mutta on samalla tässä nuorisoa empatisoivassa tendenssissään lahjakasta — rakentaa ja relativoida sangen elävä teos. Tosin Hoikkala on myös tietoinen aineistonsa ja niiden tulkintavälineiden mutkikuudesta. Lehtikirjoittelu- ja teemahaastattelut merkitsevät heterogeenista ja tutkimusekonomisesti litteroitua tekstiempiria. Hoikkalalle ei ole olemassa yhtä koodia tai metakulttuuria, missä hän aineistoaan tarkastelisi. Hän jättää myös pohtimatta erot puhutun ja kirjoitetun aineiston välillä.

Yksilöiden kulttuurinen tietoisuus kollektivismia vastassa

Osaltaan kirjan moniaineksisuutta selvittää hänen toinen henkilöhistoriallinen 'linjansa'. Tekstit, kulttuurisista puhetavoista kertovat dokumentit, on mahdollista tulkita »etenevä analyysitavan» varassa. Brittiläisen alakulttuuritutkimuksen ja niin kutsutun kulturalismin (meilläkin tunnetut Hebdige, Cohen ja Willis, joilla kulttuuri tarkoittaa enemmän tai vähemmän homogeenisten merkitysten kokonaisuutta) kritiikkiin kautta Hoikkala kommentoi sosiologisesti värittäen diskurssiteorioita ja kognitiivista antropologiaa. Näin hän päätyy »kulttuurisen tietoisuuden» heuristiikkaan. Tällä voidaan kulturalismia sensitiivisemmin ymmärtää yksilöiden yhteisiä tietorakenteita, 'prototyypisten tapahtumien skeemoja'. Näihin skeemoihin kulttuurintutkija Hoikkala pääsee käsiksi soveltamalla van Dijkin tekstintulkinnan (systemaattisia sääntöjä ja struktuurikäsitteitä ja omia aineistokohtaisia tulkinta- ja kysymyspattereita).

Ja näin hän tavallaan kääntää alakulttuuritutkimuksen tai kulturalismin (eritoten emokulttuurin perinteestä johdettujen alakulttuurien) sosiologista selityspäätöstä pääläelleen: yksilöiden tulkitsevat puheet tuottavatkin toisenlaisia tyypillisyyksiä kuin alkuperäiset brittiläiset perinteet. Hoikkalan analyysin johdonmukaisuudelle tärkeät, mutta niukat kommentit ja aineistovalinnat dynamisesta mediayhteiskunnasta toimivat myös »yksilötoimijataso» tarkastelun perusteluna. Kollektivismiin kritiikki täydellistyy ja saa tautologisia piirteitä.

Hoikkalalle itselleenkin hankala ratkaisu siirtyä kollektiveeteistä yksilöille yhteisiin tietorakenteisiin tuottaa rajanveto-ongelman: »Modernin mediayhteiskunnan (nuorten) tyylitelty liittävät pikemminkin yksilön itseil-

maisuuksiin ja identiteettiin kuin yhteisön kollektiivitradition hengissä pitämiseen». Tämä toistuu useiden metaforien ja yleistysten rakenteissa. 'Kontekstit dekontekstualisoituvat', 'yhteisöt posttraditionalisoituvat', 'yleiskatsauksellisuus katoaa', 'ei ripustauduta enää yhteen tekijään', 'luokkahomologiat ovat kadonneet', 'roolit, tyylit ja koodit tilanteistuvat'... Entäs sitten; tässä tautologiassahan lähes (me) kaikki itseään 1990-luvun tutkijoina pitävät tulkit olemme?

Ovatko luokkahomologiat sittenkään kadonneet?

Hoikkalakaan ei oikein halua empiirisesti todentaa tätä 'hajoamisprosessia', miltä myös tunnetusti puuttuvat heidän historialliset vertailuaineistot. Hän rakentaa koko empiirisen aineistonsa siten, ettei varsinkaan nuorten keskuudessa ole luokkaperustaisia ryhmäkollektiivisia kokemusmaailmoja ja merkityksiä. Kuitenkin juuri tähän liittyvät Hoikkalan klassisia sosiologisia probleemeja pohtivan kirjan vaikeudet tai myönteisemmin ilmaisten sen poleeminen fokus.

Antikollektivismissaan hän haluaa jäädä hämmentämään kollektiiveja ja välttää näin ajatumisen »postmoderniin mössöön». Samalla hän on kuitenkin valmis päättämään kirjansa oivallukseen siitä, kuinka nuorten työväenluokkainen ja keskiluokkainen puhemaailma eroavat!

Omat tulkintani koululaisten aineiden muodossa välittyvistä politiikkakäsityksistä tukevat monin tavoin tätä otaksumaa puhemaailmojen eroavuuksista. Päätyminen siihen on kuitenkin ollut kyynisen suora: raadollisessa koulutussosiologiassa kulttuurikonteksti ja koulutus tunnetaan tavassa ja kyvyssä kirjoittaa (puhua).

Hoikkala kohtaa myös toisella tavalla sosiologian identiteetti-ongelman yksilön, ryhmän ja rakenteen suhteiden problematisointina ja toisaalta perinteisen ja 'merkityksellistävän' sosiologian välillä. Perusongelma tässäkin on toimijakeskeisten (nuoria koskevien) puhetaiposten aineistojen jäljittämisessä, valinnassa ja rakentamisessa. Tässä sosiologinen tutkija politikoi aineistoillaan ainakin kolmessa suhteessa. Hän jäsentää 'nuoruusdiskursseja' juuri alkoholin, rockin ja häirikköjen tapaisten yksipuolisten topiikkojen suunnalla. Kirjassa hän 'sulkeistaa', abstraktisti poistaa, itsensä media- ja haastatteluaineistoa rakentavana dialogisena kumppanina, valikoitsijana ja kysyjänä. Hän tarttuu suoraan jo työn alkuvaiheissa kasvatuksen ja moraalien portinvartija-ammattien ja näille 'vastakkaisten' nuorten teksteihin.

Palaako Hoikkala rakenteisiin?

Nämä kolme tendenssiä jättävät Hoikkalan tutkimustuloksen sementtöimään ammattirakennetta, sen roolistereotypioita ja vanhempien (ammatti)roolien etäistä objektiivoa suhdetta 'nuoruuteen' (esimerkiksi tulkinta kasvattajien puhetavasta itselegitimoiavana, objektiivoiavana ja diagnostisoiavana, mikä toimii nuorten itse elämää lähempänä olevaa itseidentifioivaa puhetta vastaan). Tulos ei

yllätä: hierarkiset ammattiroolit ovat tässä katsannossa tutkimusta jäsentävä tekijä, sen salakuljetettu 'ryhmäkollektiivisuus' ja vain näennäisesti sen tulos.

Elegantti, yleissivistystä vaativa ja teknisen fetisimin käytännöllisen kielen tulkinnaa välttävä van Dijkin metodi ei pelasta työtä tästä sosiologisesta ja perinteisestä yhteiskunnan 'rakenteistamisesta', eräänlaisesta yleisyydellä peittämisestä — mistä sosiolingvistiikalla pyritään eroon. Näin käy huolimatta siitä, että Hoikkala kykenee aineistonvalintansa jälkeen ja sen sisällä tulkitsemaan harvinaisen taitavasti (eikä suinkaan 'systemaattisesti') yksityisiä yksilötasoisia tekstejä ja antamaan 'lihaa ja verta', rakennetta ja substanssia niille. Van Dijkin sangen populaarista pragmaattisesta tekstitulkinna strategista ja säännöistä ei ole sinällään apua yhteiskunnallisen tai poliittisen tekstin aseman ja erityispiirteiden arviointiin. Yhteiskuntapoliittinen polemiikki ei ole tarkoituksetonta tai pelitöntä. Tällaisia tekstejä ei voi lukea 'face to face'-tilanteina.

Yksittäisten tekstien perustavien merkitysrakenteiden analyysi ei vielä anna päteviä ehtoja vastata kysymykseen, kuinka nuorisosta tavallisesti puhutaan. Missä on tutkijan, nuorten, kasvattajien ja kapinallisten välinen dialogi? Missä ovat taktinen pelaaminen, välittävät keskusteluasetelmat tai näiden ryhmien sisäiset jännitteiset ja ristiriitaiset suhteet ja dialogit, hämähäykset, tyylit — esimerkiksi juuri 'poliittinen' kielen ulottuvuus. Eikö nuoriso itsekin (vallankin kirjan keskiluokkainen nuoriso) rakenna tai sopeudu dialogisesti traditioon — aina niin, että osa nuorista osaa kasvattajiakin paremmin 'läksynsä'. Tai toiseksi esimerkiksi: kun nuoria voidaan pitää yleisenä kenttänä 'toiveiden projektoille' (esimerkiksi Ziehe), niin minkälaiset nuorison määrittelyn konventiot olisivat nousseet esiin esimerkiksi teemasta 'utopian mahdollisuudet?' Vanhempien kirjoitusten 'elämänkaarilineaarisuudet', diskurssikonventioiden erottelumahdollisuudet ja staattisuus tai keskustelun 'poliittiset rakenteet' olisivat todennäköisesti kehkeytyneet varsin toisenlaisiksi.

Vai onko niin, että sosiologia aina päättyy jonkinmoiseen yleiseen yhteiskuntatieteeseen, erityisesti ryhmätaoiseen tyyppittelyyn tai kontekstuaalisointiin, missä lopujen lopuksi jännitteet ja ristiriidat häipyvät? Olisiko tutkimuksen aineiston ja ongelmien rajaaminen sekä tulkinna pätevyysrajojen tarkentaminen vaatimattomimmiksi vähentänyt käsitellyn kirjan sosiologista arvoa? Vai olisiko se avannut konkreettisempia ja puhuttelevampia horisontteja ja vastauksia (kysymyksen ja vastauksen dialektiikka) semanttiseen kamppailuun nuoruudesta?

Itse olisin jälkimmäisellä kannalla. Nykyisellään kirja on taidokas ja ainakin minulle opettavaisella tavalla näkemysellinen. Samalla se kuitenkin pitää yllään sosiologisen menetelmällisyyden ja yleisen yhteiskuntatieteen raskasta viitaa.

KARI PAAKKUNAINEN

EKOLOGIAN POLIITTINEN YDIN?

Jaatinen, Pertti: Ekososialismista ekoanarkismiin — Artikkeleita ekologian ja politiikan »rajalta». Jyväskylä 1989.

Walter Benjaminin mukaan fasismi, sen univormut, heraldiikka, soitukulkueet ja kansanjuhlat, pyrki estetisoimaan politiikan. Siinä tilanteessa antifasistien piti hänen mukaansa politisoida estetiikka.

Pertti Jaatisen ajatukset etenevät pitkän »benjaminilaisia» uria, kun hän yrittää avalla ihminen/luonto -keskustelun umpisolmuja. Hänen mukaansa politiikan pois-reduointi, sen palauttaminen biologiaan tai erityisesti ekologiaan on yhtä houkuttelevaa kuin hedelmätöntäkin.

Jaatisen ajatus on ainakin jossain määrin epäpopulääri, tuntuhan politiikka tänään masentavan harmaalta ja kaiken lisäksi noidutulta vyöhykkeeltä. Poliittikkaan joutuneet ihmiset kun kinailevat tuloveroprosentin murto-osista samalla vaikka ekologiset katastrofit vyöryvät kohti. Politikotkin näkevät uudet realiteetit, mutta heidän käteensä ja kielensä ovat noidutut noudattamaan vanhoja rutineja.

Politiikan tuolla puolen näyttää kuitenkin häärivän joutokattain mielenkiintoisia ihmisiä, jotka eivät taas muusta puhukaan, kuin »niistä suurista asioista». Ja päälle päätteeksi: heillä tuntuu olevan valmiiksi harkitut ratkaisutkin kaikkiin suuriin ja pieniinkin ongelmiin. Liikakansoituksesta aina Suomen urheiluelämän uudelleenjärjestämiseen asti. Näiltä näkijöiltä ja tietäjiltä puuttuu vain voimaa, raakaa ihmismassaa, joka omaksuisi heidän ajatuksensa ja pistäisi vain hihat heilumaan.

Näiden pelastus- tai eloonjäämisoppien lumovoima piilee usein niiden iskevyydessä, helpotajaisuudessa, ainakin näennäisessä loogisuudessa ja tieteellisyydessä. Mutta siitä huolimatta ne ovat keskenään toivoton ristiritaalisia. Joidenkin mielestä uusi tietokonteknologia voisi pelastaa maailman — jonkun toisen mielestä juuri siinä piilee kaiken pahan ydin. Jne.

Huutavista ristiriidoista huolimatta näillä maailmanparantajilla tuntuu olevan jotakin yhteistä, muutakin kuin marginaalinen tai sivullinen asema politiikan kentässä. Heitä yhdistää tietynlainen politiikan tai politikoinnin vastaisuus. Poliittikka on heille häiriötekijä, joka vain haittaa absoluuttisen todeksi väitetyä maailmankuvan omaksumista — ja saa ihmiset harhautumaan ainoalta oikealta pelastustieltä.

Tällaiseen asenteeseen sisältyy melkoinen annos kärkeää autoritaarisuutta. Siinä on myös liikkeen tai keskustelun täydellisen takalukon osaset. Onhan historiassakin tullut jo moneen kertaan ilmi, että poliittiseen vastuuseen joutuessaan tällaiset »maailmankatsomusliikkeet» ovat hajonneet tai joutuneet verisiin sisäisiin välienselvittelyihin.

Autoritäärisyys, lahkoistuminen yms. umpikujat voidaan Jaatisen mukaan väistää »rehabiloimalla» politiikka. »Oikeata» politiikkaa ei voida »tieteellisesti» johtaa

biologiasta tai ekologiasta. Ne jotka näin katsovat tehneensä, ovat »ensin» projisoineet omat ideaalinsa luontoon. »Ekologian politisoiminen» tarkoittaa mm. näiden projektiomekanismien paljastamista.

Maailman pelastajat mieltävät politiikan yleensä samanlaiseksi toiminnaksi kuin esim. lääkkeiden valmistuksen. Lääkkeenvalmistajan koko työn mieli on lopputuloksessa, siinä että tuotteessa (lääkkeessä) on juuri oikeat aineet juuri oikeissa suhteissa. Aristoteles nimitti tällaista toimintaa poiesikseksi. Poliitiikka ei kuitenkaan ole tätä, vaan se on praksista, toimintaa joka on mielekästä ja tavoiteltua myös itsessään. Näin siksi, että ihminen oli olemukseltaan »poliittinen eläin». Tämä aristotelinen idea väikkyy Jaatisen tekstien taustalla vaikka hän ei sitä eksplisiittisesti puhukaan.

* * *

Huomion arvoisia ovat myös Jaatisen pohdinnat ekologisten diskurssien sukupolvista ja aikakäsityksistä — siinä vallankin utooppisen milleanismin kritiikki: »... jälkioderni moniäänisyys ja kehityksen katkosmaisuuksien oivallettu erityisesti uusissa yhteiskunnallisissa liikkeissä. Siksi niissä toimivien nuorten on vaikea ymmärtää esimerkiksi kulttuurista yhtenäisyyttä tai yhtenäistä kamppailua luokkapohjalta työn ja pääoman välisestä ristiriidasta lähtien. Siksi milleanististen »vanhojen partojen» utooppinen, lineaarinen ja eskatologinen aikakäsitys, joka sisältää marxilaisen mytologian kaltaisen »suuren kertomuksen», on osoittautunut ongelmalliseksi. Nuoren polven vihreyden toimintapainotteisuus on helpompi ymmärtää.» (s. 58)

Jaatisen artikkelit ovat ennen muuta työpapereita ja sellaisina tietysti puolivalmiita. Ekologian politisoinnissa hän tuntuu luiskahtelevan vastakkaiseen äärimmäisyyteen, jossa ekologisilta tai luonnontieteellisiltä faktoilta riistetään kaikki substansiaalisuus.

Minusta kuitenkin »kasvihuoneilmio on» — ja juuri sellaisena siihen on suhtauduttava kaikella vakavuudella.

Toinen vaikea kohta Jaatisen ajattelussa on kysymys ihmisen luonnollisista l. perustarpeista. Edistyskellisten yhteiskuntatieteilijöiden vakiintunutta tapaa noudattaen hän puhuu joka toisella sivulla siitä, että ajatus »anneutusta perustarpeista» on myytti. Ja sitten niillä toisilla sivuilla vaaditaan »elämän perusvälttämättömyyksien turvaamista kaikille ihmisille». Molemmat ajatukset ovat varmasti oikeita, mutta jonkinlainen käsitteellinen selkeyttäminen olisi ehkä paikallaan.

Kolmas ongelmallinen kohta Jaatisen artikkeleissa on hänen hieman hatarat ja horjuvat käsityksensä ekologisesta luonnontieteestä osana. Mitä on esimerkiksi se »systeemiekologia», jota meidän pitäisi yksissä tuumin kritiikoida ja vastustaa? Ja erityisesti: Vaikka en olekaan mikään sensuurin kannattaja, niin haluaisin kieltää yhteiskuntatieteilijöiden omalaatuiset pohdinnat termodynamiikan toisesta pääsäännöstä. Ainakin ne, joissa toinen pääsääntö julistetaan »uusimman tutkimuksen nojalla» kumotuksi.

HEIKKI MÄKI-KULMALA

KOHTI ERIYTYVÄÄ KONSULTTI-YHTEISKUNTAA?

Jorma Ranta: *Valtiaat vaihtuvat. Hallinnon ja politiikan muutokset.* Tammi. Helsinki 1990, 147 s.

Valtiovarainministeriön hallinnon kehittämisosaston ylitarkastajan Jorma Rannan kirja on räväkkää tekstiä. Ilmeinen tarkoitus on herättää keskustelua. Kirjoittaja on havainnut paitsi maailman myös itsensä muuttuneen: 60-luvun satumaasta on ikävä erota. Ero onkin perinpohjainen, sillä 60-lukulaisuudesta ei jää juuri mitään jäljelle. Niinpä kirjan kirjoittajaesittelyssä hänen moton todetaan olevan: »Jollei ihminen ole nuorena idealisti, häneltä puuttuu sydäntä. Mutta jos hän vielä aikuisiässä on idealisti puuttuu järkeä. Meidän tulisi erityisesti kavahtaa niitä, jotka eivät ole nuorina uskoneet mihinkään ja jotka eivät aikuisina ymmärrä mitään.»

Teoksen avaintermejä ovat eriytyminen, asiakaskeisyys, säätelyn purkaminen ja konsultit. Ranta lähtee kuitenkin liikkeelle obligatorisella ympäristön tilaa ja globaalisia ongelmia kartoittavalla osalla, jossa Pentti Linkolan vaikutus on ilmeinen. Edessämme siintää ekokatasrofin uhka. Tässä tilanteessa on ensimmäiseksi hylättävä ajatus kaikkien ihmisten yhdenvertaisista oikeuksista. Kaikkia maapallon olemassa olevia ja nähtävillä olevia elinmahdollisuuksia ei voida jakaa tasan koko maailman nopeasti kasvavan väestön kesken. Sellaista päivää ei tule, että kehitysmaissa olisi se elintaso, joka on nyt vauraisissa maissa. Vauraiden maiden kansalaiset eivät ole todella valmiita tinkimään elintasostaan.

Kehitysavun tulee olla realistista. Meidän on vaikeata mutta välttämätöntä luopua siitä eettis-moraalisesta asenteesta, että meidän tulisi sitoa itseme kaikkiin niihin katastrofeihin, joita irratiionaaliset hallitukset aikaansaavat eri puolilla maailmaa. Tämän itsekkyuden kirjoittaja perustaa siihen, että jos pidämme itsestään selvänä, että kannattaa suojella yksittäisiä rakennuksia, luontoympäristöjä ja eläinlajeja, on vain johdonmukaista soveltaa samaa ajattelutapaa myös ihmiseen. Kun emme voi suojella kaikkia lähes kuutta miljardia ihmistä, on valittava jokin erityinen suojelukohde. Tämä on Eurooppa, eurooppalainen elämä.

Yhdyntävän Euroopan on ekokatasrofin aattona luotava yhteinen strategia. Euroopan yhdyntävän ulkopoliittikan ensisijaisena tavoitteena tulee olla oma säilyminen. On kategorisesti edellytettävä, että hallitsematon lisääntyminen lopetetaan eri maissa. Kaikki teollista tuotantoa lisäävä kehitysapu on ehdollistettava siten, ettei se lisää ilmahan ja merien kuormitusta. Kehitysavun pääosan tulee kohdistua ehkäisyvälineisiin ja -neuvontaan sekä saastumista vähentävän teknologian käyttöön ottoon. Euroopan tulisi edellyttää, että kaikki luototus ja muu taloudellinen tuki evätään sellaisilta mailta, joiden metsien kokonaisuus vähenevät. Viime kädessä tulisi aikaansaada YK:n rauhanturvajoukkoja huomattavasti suurem-

min valtuuksien toimivat »vihreät baretit», jotka valvoivat elämää säilyttävien muutosten toteuttamista kaikkialla maapallolla. Euroopan luonnolliseen itsensäilytysvaihtoon tulisi kuulua, että vältettäisiin lähinnä Pohjois-Afrikan maista suuntautuva liikaväestön muuttopaine. Euroopan rajat tulisi panna kiinni.

Kaiken muun mennessä kohti markkinoiden ylivaltaa ulkomaalaispolitiikka ja ekologisten uhkien viivästyttäminen ovat kirjoittajan mielestä niitä poikkeuksellisia toimialoja, joilla vanha kurinpitovaltio voi kokea renessanssin. Hän viittaa Pentti Linkolan kuvaan tulevaisuuden poliisivaltiosta, jossa mm. lasten synnyttäminen olisi kaikkein ankarimmin luvanvarainen elämäntilanne. Rannan mukaan Suomessa myönteinen mahdollisuus sisältyy siihen, että yleinen tietoisuus olemassa olevista uhkista on verrattain hyvä. Kielteistä on käytössä oleva demokratia: avoin yhteiskunta ei kykene tekemään epämiellyttäviä päätöksiä riittävän ajoissa eikä riittävän painavina.

Teoksen ekologinen tarkastelu jää verraten irralliseksi suhteessa loppuosaan. Vasta tämän jälkeen päästään tarkastelemaan hallinnon ja politiikan muutospaineita.

Suomen aseman Euroopan yhdentymisprosessissa Ranta näkee siinä määrin kaikenkattavaksi prosessiksi, että ajan myötä lähes kaikki taloudellista toimintaa koskeva säännöstö on kaupan intressien vuoksi yhtenäistettävä. Mutta ei syytä huoleen. Kehitys ei anna aihetta kaikkiin niihin uhkakuviin, joita lisääntyvään yhdenmukaisuuteen usein liitetään. Integraatioketjitys ei esim. hävitä kansallisia kulttuureja. Keinotekoisien valtiorajojen hävittäessä monet kansat saavat uutta liikkumatilaa.

Valtio muuttuu voimakkaasti myös maansisäisesti ulkomaailmasta riippumattomista syistä. Tulevaisuudessa julkisen hallinnon kasvu on mahdollista vain siten, että yhä suurempi osa siitä toimii itsensä kannattaen, maksullisena sekä todellisen kysynnän ja tarjonnan mukaan. Ranta kysyy, miksi julkisen vallan pitäisi itse tuottaa kaikki ne lisääntyvät palvelut, joita ihmiset tarvitsevat. Palvelujen ostaminen ulkopuolisilta voi tuottaa paremmat ohjausmahdollisuudet kuin tuotantokoneiston jatkuva paisuttaminen. Kansainvälistyminen ja lisääntyvä kilpailu asettavat julkishallinnolle entisistä poikkeavia vaatimuksia. Valtio ja kunnat tulevat havaitsemaan, ettei niillä olekaan monopolia vanhoilla toimialoillaan, joilla ne ovat tottuneet itse asettamaan itselleen tavoitteita ulkoisista odotuksista välittämättä. Yhä useammin hallintoyksiköt joutuvat kilpailemaan asiakkaista ja markkinoista ei vain keskenään vaan myös yksityisten ja kansainvälisten laitosten kanssa. On luultavaa ja toivottavaa, että tulevaisuudessa syntyy erilaisia kansainvälisiä julkishallinnollisia palvelulaitoksia, joita voivat pyrkiä sekä valtiot että kansainväliset yritykset. Poliittinen ja hallinnollinen ohjaus tulee olemaan ennen muuta tavoitteiden asettamista. Toimintayksiköt muuttuvat pienemmiksi ja itsenäisimmiksi. Tuloksellisuutta voidaan hallinnossa lisätä vain suuremmalla itseohjautuvuudella. Pidimme siitä tai emme, taloudellisen tehokkuuden korostaminen lisääntyy. Talouselämän opit kuten »tulosvastuu» ja »tulosjohtaminen» tunkeutuvat lisääntyvässä määrin myös

julkiseen hallintoon.

Hallinnon alallakin ollaan vähittäin siirtymässä uuteen kulttuuriin. Optimistisesti Ranta uskoo, että kansalaisyhteiskunta on muuttumassa siihen suuntaan, ettei asioita voida muovata ylätason sisäisin sopimuksin kansalaisten ohi. Muodikkaasti ja sen enempää problematisoimatta kirjoittaja toteaa poliittisen päätöksentekojärjestelmän olevan legitmiteettikriisissä. Ratkaisevaa on asiakkaiden todellisten tarpeiden selvittäminen ja niiden mukainen räätälöity tuotekehittäminen sekä markkinointi. Yksilöllisyyden nousu vaikuttaa sekä tuotantoon että kulutukseen. Julkishallinnolta edellytetään yleisesti holhouksen vähentämistä. Tämä johtaa lisääntyvään *eriytymiseen*. Julkinen hallinto tulee läpikäymään saman prosessin kuin talouselämä: tuotantokeskeisestä toimintatavasta siirrytään ensin markkinointikeskeiseen ja lopulta asiakaskeskeiseen. *Asiakaskeksinen* palvelutuotanto merkitsee tarjolla olevien toimintojen voimakasta eriyttämistä erilaisien tarvitsijaryhmien odotuksia vastaaviksi. Alueellisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta yhdenmukaisuudesta on luovuttava. Julkista hallintoa koskevaa keskustelua pitkään hallinnutta tasa-arvonäkökulmaa voidaan ylläpitää painottamalla periaatetta »kullekin tarpeidensa mukaan». Hallinnon keskeistä henkilöstöä tulevaisuudessa ovat markkinatutkijat, henkilöt, jotka kykenevät selvittämään ja ennakoimaan kansalaisten tarpeita sekä suunnittelijat, jotka luovat kysyntää omaavia palvelutuotteita.

Julkishallinnon maksuttomien tai hyvin kohtuuhintaisen palvelujen rinnalle on jo syntynyt ja edelleen syntyy kiihtyvällä vauhdilla yksityisiä toimintaa. Tässä kirjoittaja havaitsee vaaran: kehitys johtaa siihen, että yhä ns. eimaksulliset palvelulaitokset uhkaavat jäädä vain kaikkien varattomimpien väestöosien asioiden hoitajiksi. Kehitys voi johtaa jopa samanlaiseen kaksoisjärjestelmään, joka toimii eräissä Itä-Euroopan maissa: julkinen ja ilmainen palvelu on niin keuhossa tilassa, että kaikki kynnelle kykenevät turvautumaan yksityisiin palveluihin.

Näyttää kuitenkin siltä, että Ranta pitää tätä vaaraa pienenä verrattuna niihin etuihin, joita palveluiden eriyttäminen voi tuoda. Makrotasolta asiaa tarkastellessaan hän katsoo, että lisääntyvä maksuperusteisuus poistaa vähitellen ja luonnollista tietä monia sellaisia julkisia toimintoja, joilla ei ole aitoa kysyntää ja joita hallinto on vain luullut tarvittavan. Pienituloisten ja vähävaraisten asiat voidaan hoitaa tulonsiirroilla.

Ainoa johdonmukaiselta kehityssuunnalta kirjoittajan mielestä vaikuttaa, että hallinnon palvelulaitokset nykyistä enemmän pyrkivät hankkimaan tuloja oman toimintansa rahoittamiseksi. Liikelaitosudistus ei ole vain muutamia valtion laitoksia koskeva tekninen järjestely. Siihen sisältyy toiminnan kannattavuutta korostava tendenssi, jota vyörytetään läpi koko julkisen hallinnon. Tällainen itseohjautuva järjestelmä reagoi kysynnän muutoksiin. Itse asiassa yhteiskunnallinen markkinointi tulee yhteiskunnallisen ohjauksen välineenä syrjäyttämään lainsäädännön. Palvelujen käyttäjät »äänestävät» päivittäin tehdessään valintojaan. Tätä Ranta pitää hyvin demokraattisena järjestelmänä.

Miten sitten julkista hallintoa tulisi käytännössä organisoida sen lisäksi, että sen tulisi voimaakkasti eriytyä ja suuntautua asiakasakeskeisyyteen? Ranta hakee mallinsa Japanista. Japanilaisen teollisuuden organisointimallin, *keiretsun*, hän katsoo tarjoavan esimerkin joustavuudesta ja tehokkuudesta. Keiretsu merkitsee yhden emoyhtiön ympärille ryhmittynyttä, siihen vaihtelevalla kiinteydellä kuuluvaa yritysryvystä. Toyota on eräs tällainen emoyhtiö. Emoyhtiö itse tuottaa Toyota-autosta 28 %. Loput tuotetaan laajemmasta omasta yritysryhmästä ja alihankkijoilta.

Valtiokin voisi nähdä itsensä keiretsun emoyhtiönä, jonka vastuulla on yhteisesti sovittujen palvelujen mahdollisimman tehokas tuottaminen. Sen tulisi itse tehdä nykyistä selvästi vähemmän ja ostaa »alihankintapalveluja» nykyistä selvästi enemmän ulkopuolisilta, jotka ovat erikoistuneet juuri tarvittaville toimialoille. Kirjoittajan mukaan on sinänsä yhä edelleenkin, ovatko nämä alihankkijat valtion omia laitoksia, kotimaisia yrityksiä vai kansainvälisiä suuryrityksiä. Emoyhtiö kuitenkin vastaa lopputuotteesta. Siitä ei ole vaaraa, että joku muu kuin emoyhtiö ottaisi vallan, koska alihankkijoita voidaan aina vaihtaa. Emoyhtiön asiakasta, äänestäjää, kansalaista kiinnostaa eniten lopputuotteen hinta ja laatu, ei se, miten se on yksityiskohdissaan syntynyt. Samaa organisointitapaa voidaan soveltaa kaikilla hallinnon tasoilla ja aloilla.

Voidaan kysyä, olisiko keiretsun soveltaminen Suomen valtionhallintoon todellakin näin yksinkertaista? Voitaisiin alihankkijoita aina todella vaihtaa ja mikä olisi niiden todellinen valta? Eikö olisi todennäköistä, että tässä monopolien luvatussa maassa ennen pitkää eräät alihankkijat saavuttaisivat monopoliaseman, jolloin ne alkaisivat ohjata emoyhtiötä, so. valtiota. Edelleen voidaan kysyä, että ovatko kansalaiset todella niin materialisteja, että heitä kiinnostaa vain luoputtuotteen hinta ja laatu? En usko. Esimerkiksi voidaan ottaa sellainen lopputuote, jonka tuottaminen rasittaa kohtuuttomasti ympäristöä tai tuote hankitaan maasta, jonka harjoittamaa politiikkaa kansalaiset eivät voi hyväksyä.

Jorma Rannan neljäs avaintermi on *säätelyn purkaminen*, deregulaatio. Hyvinvointijärjestelmäämme sisältyy hänen mukaan paljon hyvässä tarkoituksessa luotua säätelyä, joka ei vastaa sille astettua tarkoitusta tai jolla ei ole tarkoitusta lainkaan. Osa siitä on suorastaan vahingollista. Romukoppaan Ranta haluaa heittää työelämän ikärajat ja työaikarajoitukset, vapauttaa kauppojen aukioloajat ja elintarviketuonnin, muuttaa eläkeikärajat joustaviksi sekä kyseenalaistaa nykyisen kaavoitusjärjestelmän ja vuokrasäätelyn.

Mielenkiintoisimpia ja eniten uusia näkökohtia sisältyy teoksen osiin, joissa Ranta tarkastelee haihtuneita osallistumisodotuksia ja kehityksen uusia agentteja. Kirjoittaja viittaa 1960-luvulla virinneeseen harrastukseen erilaisia suorian osallistumisen muotojen ja lähidemokratian kehittämistä kohtaan. Sittemmin usko näihin on väljähtänyt (esim. kouludemokratiasta ja virastodemokratiasta luopuminen). Nytemmin ajan suunta on Rannan

mielestä kaikkialla se, että toimivien virkamiesten ja asiantuntijoiden toimintavapautta lisätään. Käytännössä se merkitsee erilaisten luottamuselinten merkityksen vähenemistä.

1960-luvun hengessä oltiin huolestuneita siitä mahdollisuudesta, että aatteettomat asiantuntijat saisivat määräysvallan yhteiskunnassa syrjäyttäen demokraattisen päätöksenteon. Nyt on sen sijaan Rannan mielestä aiheellisempää olla huolestunut siitä mahdollisuudesta, että meillä ei olisikaan riittävästi asiantuntevaa ja taitavaa väkeä ja että vaikka heitä olisikin, heillä ei olisi riittäviä toimintamahdollisuuksia. Tulevaisuudessa erilaisten asioiden käynnistäjiksi nousevat suurten korporaatioiden ulkopuolella toimivat erilaiset *konsultit*. Tämä johtuu yhteiskunnan lisääntyvästä erikoistumisesta ja suurten korporaatioiden rakenteellisesta kyvyttömyydestä synnyttää omasta keskuudestaan uusia ajatuksia.

Ranta perustelee ihmeellisellä tavalla tarvetta vahvistaa asiantuntijoiden asemaa suhteessa luottamuselimiin. Hän viittaa luottamuselinten voimattomuuteen ja jatkaa: »Luottamuselimiä hoidetaan kuten sieniä: ne pidetään pimeässä ja niille syötetään sontaa. Se voi usein olla itse toiminnan kannalta hyvä. Vaikeuksia ja sotkia syntyy juuri silloin, kun erilaiset valtuuskunnat eivät ymmärrä pysyä lestissään, vaan haluavat ohjata asioita. asiat eivät silloin etene.» Voidaan kysyä, kuka sitä sontaa syöttää? Eikö virkamiesten asema ole jo nyt riittävän vahva? Ranta kaipaa asiantuntijoita johtamaan oikeastaan kaikkia aloja ulkopoliittikka ja talouspolitiikka mukaan lukien.

Kirjoittaja pitää selvänä, että tilauksesta hankitut ulkopuoliset, korkeatasoiset, mahdollisesti anonyymit esitykset merkitsevät luontevaa, parhaimmillaan neutraalia ja tehokasta tapaa kohottaa suurten organisaatioiden omaa profiilia ja tuottaa uutta. Asioita saataisiin valmiiksi myös nopeammin kuin vanhalla tavalla. Ulkopuolisena »outsiderina» konsultilla on edellytykset objektiivisesti tehdä kliinisiä huomioita kohteestaan. Organisaation jäsenellä tätä mahdollisuutta ei ole, koska hän on eri tavoin sitoutunut ympäristönsä ajattelu- ja puhetapaan, esimiestensä uskomuksiin, siihen organisaation itsesuojeluun, joka ehkäisee asioiden puolueettoman tarkastelun. Suomen valtiokin tekisi Rannan mielestä viisaasti, jos se tilaisi kansallisen taloutta, politiikkaa, ekologiaa ja kulttuuria koskevan pidemmän aikavälin strategian joltain ulkopuoliselta, riippumattomalta konsulttifirmalta.

Rannan näkemys asiantuntijoiden toivottavasta roolista erilaisissa organisaatioissa poikkeaa vallitsevasta puhettavasta. Herää kysymys, sanooko hän sen mitä monet muutkin ajattelevat, mutta eivät uskalla sanoa ääneen. En voi olla hämmästelemättä kirjoittajan uskoa asiantuntijoiden objektiivisuuteen, puolueettomuuteen ja arvovapautteen. Tämä myytti on romutettu tutkimuskirjallisuudessa jo riittävän monet kerrat. Ei ole mitään takeita siitä, että asiantuntijat eivät »salakuljettaisi» suunnitteluun ja päätöksentekoon sellaisia näkemyksiä ja arvoja, joilla ei ole kansalaisten kannatusta.

Teoksen lopussa hahmotellaan Suomelle kolme nykyisen kehityksen ääripäätä. Yksi niistä on unta ja kaksi

pakkorakoista painajaista. Hahmotelmat ovat »suvereni-teetin ylläpito mallia Sveitsi», »demokraattinen köyhtyminen: Albania» ja »antaa mennä: Hong Kong». Kun Suomesta ei voi tulla Rannan mukaan rusinapulla-Sveitsiä ja muut vaihtoehdot ovat uhkakuvia, jää todennäköinen kehityssuunta lukijan pohdittavaksi. Kokonaisuudessaan Jorma Rannan visio demokratiaa, tasa-arvoa ja kollektiivisia hyvinvointipalveluja korostavasta yhteiskunnasta kohti eriytyvää, holhouksesta vapautettua konsulttiyhteiskuntaa on mielenkiintoista luettavaa. Hän problematisoi ansiokkaasti monia itsestään selvyyskinä pidettyjä kysymyksiä.

ILKKA RUOSTETSAARI

RAWLSIA SUOMEKSI

John Rawls: Oikeudenmukaisuusteoria. WSOY. Helsinki 1988.

Klassikkojen kääntämistä on aina tervehdittävä suurella ilolla, näin myös nyt kun tämä Rawlsin politiikan tutkimukseenkin varsin laajasti vaikuttanut teos on lopulta saatu suomeksi.

Rawlsin lukeminen suomeksi on monin kerroin helpompaa kuin kirjan kahlaaminen englannin kielellä. Itsekään en ole vielä lukenut kirjaa koskaan ennen kokonaisuutena vaan tarkoituksenmukaisesti palasina ennen tätä käännöstä. Toisaalta kirja ei suomeksikaan käännettynä muodosta mitään täydellistä kokonaisuutta, joten yhä edelleen palasina lukemisella on oma rationalisuutensa.

Kirja muodostaa toki siinä mielessä kokonaisuuden, että alun käsitelmäristysten ja viitekehysten esittelyjen jälkeen tarkastellaan alkuaseman merkitystä ja siitä johtuvan reilun pelin olotilaa ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Tämän lähtökohdan mukaan pyritään luomaan mahdollisimman oikeudenmukainen järjestelmä sen omine reunaehdoineen. Tätä seuraa useiden erilaisten toimintojen tarkastelua esitetyistä lähtökohdista käsin.

Kantilainen perusvire on ehkäpä kantavin punainen lanka koko teoksessa. Erityisesti se näkyy kirjan johdannossa. Rawlsin lähtökohdista on liberalismiin puutteet. Hänen mukaansa taloudelliseen utilitarismiin rajoittuva rationaalisuus ei ole kestävä pohja yhteiskunnalliselle toiminnalle. Yhteiskunnallisen toiminnan selitysmallina Rawls näkee sopimusteoreettisen viitekehysten, missä hän »vanhoon» Locken, Rousseauun ja Kantin nimeen. Tällä tavalla hän ratkaisee myös oikeudenmukaisuuden subjektiivisuuden ongelman.

Alkuasema on Rawlsin käsitteistön eräs keskeisempiä mutta samalla ehkä ristiriitaisempia lähtökotia. Rawlsin mukaan alkuasemassa vallitseva »tietämättömyyden verho» teettää mahdollisimman tasa-arvoisen järjestelmän. Perustuslakien tai muiden järjestelmän toimintaan vaikuttavien säädösten laatijat pyrkivät mahdollisimman

suureen tasa-arvoon, koska he eivät itse tiedä omaa asemaansa uudessa järjestelmässä.

Rawls esittää erilaisista järjestelmistä mm. Intian kastilaitoksen, mikä ei varmaankaan ole luokiteltavissa kovinkaan tasa-arvoiseksi. Todellisuudessaahan maan perustuslaeissa pyritään entisten etuoikeuksien kumoamisen ohella pönkittämään uuden eliitin asemaa. Onko siis Rawlsin näkemys katsottava vain normatiiviseksi toimintaohjeeksi todellisen asiantilojen selittämisen sijaan? Valitettavasti edes hyvinvointivaltioiden perustuslait eivät täytä Rawlsin asettamia alkuetoja.

Oikeudenmukaisuusteoriaa voidaan lukea eräänlaisena hyvinvointivaltion moraalisenä koodikirjana, sillä siinä hän tarkastelee tälle valtiomuodolle tyypillisiä asioita kuten esim. vapautta, tasa-arvoa ja veljeyttä (näiden arvojen järjestystä ja merkitystä), tehokkuus- ja eriohjeiden vaikutusta järjestelmän toimivuuden arviointiin sekä julkishyödykkeiden jakamattomuutta ja julkisuutta. Esittääpä Rawls eräänlaisen jako-oikeudenmukaisuuteen perustuvan järjestelmän organisaatiomuodonkin kohdenus-, vakautus-, siirto-, vaihto- ja jako-osastoineen.

Tietämättömyyden verhon ohella kiistanalainen on Rawlsin esitys elämänsuunnitelmasta, sillä kunkinhan monella ihmisellä on vankkumaton elämänsuunnitelma omaa eloa ohjaamassa. Tämä elämänsuunnitelma muodostaa Rawlsin esityksessä myös keskeisen hyvyyden kriteerin.

Kirja alkaa puolesta välissä osin uudelleen, sillä käsiteltäessä instituutioiden oikeudenmukaisuuden kahta periaatetta Rawls on taas määrittämässä uudet reunaehdot julkiselle toiminnalle. Nämä periaatteet ovatkin olleet ehkäpä kaikkein lainatuin kohta tästä kirjasta.

Teoksessa käytetyt selitysesimerkit — kuten vangin ongelmapeli — ovat muodostuneet eräänlaisiksi klassikoiksi käsiteltäessä yksilö- ja kollektiivisen rationaalisuuden suhdetta. Vastaavasti Rawls tarkastelee myös päätöksentekoa niin varmuuden, riskin kuin epävarmuudenkin vallitessa.

Ehkäpä kirjan parasta antia ovat Rawlsin monet pohdinnat niin suvaitsemattomien suvaitsemisesta, kansalaisyhteisyyden toteuttamattomuudesta kuin moraalistakin. Näissä osissa kirjaa Rawls varsin loogisesti lähestyy ongelmiaan ja pyrkii löytämään niille ratkaisun. Näiden tarkastelujen anti on varmaan pitkävaikutteista sillä onhan teoksessa Rawlsin johtopäätöksinä ollut niin puoluetoiminnan julkinen rahoitustuki kuin myös saastuttavan teollisuuden julkinen kontrolli. Tasa-arvoisuus ei ole Rawlsilla tasajakoa, mutta edut tulisi aina suunnata huonompasille ja talonjaonkin tulisi perustua tiettyihin kriteereihin.

Teoksen anti ja merkitys käynnee selvästi ilmi seuraavasta lainauksesta.

Täydellisessä mielessä oikeudenmukaisen yhteiskunnan tulisi olla osa ihannetta, jota rationaaliset ihmiset voisivat haluta yli kaiken, sen jälkeen kun he ovat oppineet tietämään ja ovat täydessä mielessä kokeneet, mitä se merkitsee.

Vaikka teoksen takakannessa todetaankin, että teos soveltuu kurssikirjaksi filosofian, teologian, oikeustie-

teen ja taloustieteen opintoihin niin olisi hyvä, jos se kuluisi myös valtio-oppineidenkin käsissä.

Suomennos on yleisesti ottaen ihan laatuun käypää, mutta stadilaistakin hirvittivät eräät sanat, jotka mielestäni eivät istuneet Rawlsin muun tekstin yhteyteen. Mitenkään muut lukijat suhtautuivat esim. »tuurinvaraisiin», »luonnonlottoon», »metkuihin», »reppujen välttämiseen», »kamppoihin panemiseen», »fuskaamiseen», »kimpiaan», »poseeraamiseen» ja »historian kujeisiin». Lisäksi oli joitakin termejä, joita en tieteentekijänä oikein suuttanut: kuten esim. rajamarikan arvo, tuotto-tappio taulu ja fyysisen kuntoilun tarve. Kiitokset kuitenkin sekä kääntäjälle että kustantajallekin tämänkin »klassikon» suomentamisesta.

RISTO SÄNKIAHO

RAPPEUTUNEEN POLITIIKAN JÄLJILLÄ

Olli Rehn: Liike vai puolue? Kansalaisdemokratian mahdollisuudet 90-luvun Suomessa. Hanki ja Jää. Helsinki 1989.

Olli Rehnin tavoite on kunnianhimoinen: laatia puolue- ja liiketeoria jälkiteollista yhteiskuntaa varten siten, että sen puitteissa vahvistuisi 1990-luvun keskiluokan etuja palveleva kansalaisdemokratia. Meidän aikammehan on tulvillaan esimerkkejä siitä, että kun perinteiset puolueet ovat monopolisoineet kaiken vallan itselleen tai itsensä kautta käytettäväksi, ne samalla ovat luuttuneet ja muuttuneet yhteiskunnan kehityksen sivustaseuraajaksi. Uudet ajatukset tulevat politiikkaan puolueiden — ja usein myös yliopistojen — ulkopuolelta. Tätä taustaa vasten ei ole ihme, etteivät ihmiset miellä puolueita mitenkään keskeisiksi vaikutuskanavikseen.

Olli Rehn on Suomen keskustan varapuheenjohtaja ja Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin assistentti. Tässä yhteydessä voisi pohtia, kummassa ominaisuudessa hän kirjaansa kirjoittaa. Keskustapolitiikan ja valtiotieteilijän rooleja on tässä vaikea erottaa. Kirja on Rehnin keväällä 1989 hyväksytyn pro gradun muokattu versio eikä se ole tarkoitettu mitenkään tieteelliseksi analyysiksi suomalaisten puolueiden tilanteesta. Ehkä se juuri tekeekin kirjan mielenkiintoiseksi.

Avainkäsite Rehnin teoksessa on kansalaisdemokratia. Hän kiteyttää sen sellaiseksi kansanvallaksi, jossa

- a) kansalaiskulttuuri syrjäyttää alamaiskulttuurin eli jossa ihanteena ja ehkä käytäntönäkin on kansalaisten aktiivinen osallistuminen itseään koskevien päätösten tekemiseen politiikan ja elämäntavan kautta;
- b) poliittiseen kulttuuriin kuuluu keskustelemaan demokratian ihanne ja avoimen tiedonkulun vaatimus;
- c) suora kansalaistoiminta on politiikan arkipäiväinen ilmenemismuoto sekä

d) kasvatusta ja yleinen ilmapiiri suosivat demokraattista mielenlaatua.

Tarkasteltaviksi tapauksiksi Rehn on valinnut oman puolueensa maalaisliiton/keskustan sekä Suomen vihreät, ja tavoitteekseen hän asettaa kansanliikkeen kaltaisen puolueen »Suomen mallin» kehittämisen. Mallin kantavana rakennuskivenä on siis aktiivinen kansalainen, ja tämän kiven kestäminen paljolti ratkaisee koko mallin pystyessä pysymisen. Tarkentaen Rehn sanoo luottavansa erityisesti nuoriin ja naisiin. Toisaalta puolueet ovat valinneet juuri sellaiset menettelytavat, jotka eivät erikoisemmin sykähdytä nuoria eivätkä naisia.

Kansalaiseen luottamista Rehn perustelee sillä, että perinteisen luokkarakenteen murruttua on yhä enemmän siirrytty ns. asiaäänestämiseen, ts. ratkaisun tai valinnan tekemiseen riippumatta kansalaisen omasta luokka- ja ammattitaustasta. Mutta tämä seikka ajaa tuuliajolla olevat väistämättä epämääräiseen keskiluokkaan, ja siksi Rehninkin kaavailema tulevaisuuden puolue suuntaa sanomansa jälkiteolliselle keskiluokalle. Pidän kirjoittajan näkökulmaa kovin optimistisenä. Se luottaa liiaksi kansalaisen, äänestäjän kykyyn rationaalisesti arvioida eri vaihtoehtoja. Samaan aikaan joukko tutkijoita korostaa, että rationaalinen valinta käy yhä mahdottomammaksi asioiden monimutkaistessa, ja heidän mukaansa valintoihin ja päätöksiin vaikuttavat erilaiset poliittiset symbolit, poliitikkojen enimmäkseen mainostoimistoilla teettämät *imagot* ja erikoiset mieleenjäädvät tunnukset — kuten kysymys »Where's the beef?» Yhdysvaltojen taannoisessa presidentinvaalikamppailussa.

Rehn on oikeassa siinä, että suomalaiset puolueet ovat jo ajat sitten muuttuneet yleispuolueiksi, jotka suuntaavat sanomansa muillekin kuin perinteisille kannattajaryhmiin. Näin sanomat suuntautuvat lähinnä toimihenkilövälelle, joka toimii hallinnossa ja palveluammateissa ja on suurin tai toiseksi suurin kannattajaryhmä joka puolueessa. Ainoastaan keskusta tekee poikkeuksen: maanviljelijäväestö kiilaa ohi toimihenkilöiden puolueen kannattajakunnan toiseksi suurimmaksi luokaksi, kun taas työväestö muodostaa suurimman ryhmän. Rehn tituleeraakin puoluettaan Suomen toiseksi suurimmaksi työväenpuolueeksi. Siinäkin hän on oikeassa, että suuret puolueet ovat ajat sitten muuttuneet aktiivisista muutosvoimista defensiivisiksi »valtiopuolueiksi» eli toimivat pelkästään säilyttääkseen asemansa päättävissä elimissä ja mahdollistaakseen johtohenkilöidensä uran noususuunnan. Ja lisäksi korporatismi on 1960-luvulta lähtien saanut aikaan ministeriöbyrokratian ja etujärjestöjen vankkumattoman liiton puolueiden ulko- ja yläpuolelle, jolloin puolueille on jäänyt päältäkatsojan ja kontrollioijan osa.

Kun puolueiden ote yhteiskunnan ja valtion ohjauksesta on kirvonnut, tilalle on tullut halu valvoa kansalaisyhteiskunnan erilaisia informaatiokanavia.

Kysyn kuitenkin, onko ihmisten arvomaailma muuttunut niin paljon, että voitaisiin Rehnin tavoin puhua uuden politiikan tarpeesta? Onko »uuden politiikan» esiinmaanaajana tässä tutkija vai poliitikko? Rehn käyttää selitysapuna Robert Inglehartin »hiljaisen vallankumouksen»

teoriaa ja futurologi Alvin Tofflerin »kolmannen aallon» ajatusmallia. Kolmas, joka hyvin sopisi joukkoon, olisi John Naisbittin kokoelma »megatrendejä» teollisuusyhteiskunnasta jälkiteolliseen, edustuksellisesta demokratiasta osallistuvaan jne. Luokkarakenteen muutos ja arvojen hiljainen vallankumous yhdessä vaativat Rehnin mukaan uutta politiikkaa.

Mutta etsiikö Rehn uutta politiikkaa oikeasta suunnasta, kun hän väittää, että »(p)eruskoulun ja rockin sukupolvi arvostaa ihmisen luovien voimien vapauttamista, henkistä vapautta ja persoonallista yksilöllisyyttä»? Epäilemättä se edustaa vihreitä arvoja ja vastustaa kollektiivista toimintaa enemmän kuin vanhemmat sukupolvet, mutta ei kai tässä vain puhu nuori puoluejohtaja yhteiskuntatieteilijän sijasta, varsinkin kun hän seuraavassa hengenvedossa korostaa keskustan voittaneen nuorten työntekijöiden sympatiakilpailussa ykkössijan?

Toki Rehniä voi hyvällä syyllä pitää taivaan lahjana omalle puolueellensa, sillä kuka muu puoluejohtaja Suomessa ylipäänsä olisi näinkään itsenäinen ajattelija ilman päivänpolitiikan mukanaan tuomaa sanahelinää, joka sekoittaa hyvätkin ajatukset? Hän poimii muiden ajatukset johdonmukaisesti ja ajattelee sitaattien välillä itsekkin. Hän antaa poimintoillaan lohduttoman, mutta realistisen kuvan siitä, mihin puolueet ovat menossa.

Kirjan yksityiskohtaisempi tarkastelu kohdistuu maalaisliiton/keskustapuolueen/Suomen keskustan historian ja nykypäivän fraktioitumiseen, ja historiantulkintana se on standarditavaraa, joskin hyvälaatuista sellaiseksi. Mielenkiintoista on se pohdinta, johon Rehn historian kertaamisen jälkeen päätyy. Hän esittelee puolueen v. 1986 hyväksymää *Suomalainen suunta* -tavoiteohjelmaa, josta käy selvästi ilmi keskusta(puolue)en toiminnallinen kaksoisstrategia: organisaatio on toisaalta tyypillinen rutinoitunut valtiokoneistopuolue — joskin ohjelmassa tietysti offensiivinen eikä defensiivinen — ja toisaalta aatemaailmaltaan keskustalaisten foorumi, jolla he voivat toimia yhdessä paikallisten kansalaisliikkeiden kanssa ja joka lopulta itse lähenee kansalaisliikettä. Rehn kysyykin, onko tavoiteltava integraatiopuolueen — joka siis yhdistää suojaansa kaikenlaista keskustalais-pellervolaista toimintaa ja organisaatioita — ja kansanliikkeen yhdistelmää vai radikaalia liikepuoluetta. Tietysti hän itse asettuu keskustan nuoriso- ja opiskelijaliikkeen tukeen nojaten kannattamaan jälkimmäistä.

Tämä on nähdäkseen kirjan vankinta antia, sillä jos tänä päivänä ryhdytään rakentamaan mitä tahansa jälkiteolliseen arvomaailmaan ja aktiiviseen kansalaisyhteiskuntaan perustuvaa modernia puoluetta, se ei voi ummistaa silmiään siltä toiminnalta, mitä ihmiset tekevät asukasyhdistyksissä, kylätoimikunnissa, kuntien elimissä ja muissa paikallisen ja aluetason kollektiivisen toiminnan muodoissa. Toisin sanoen Rehnin kaavailema moderni liikepuolue politisoisi puoluepolitiikan ja kehittelisi erilaisia poliittisia projekteja kansalaisliikkeiden ja puolueen aktivistien toteutettaviksi. Itse lisäisin, että kaikkien modernien puolueiden olisi tänä päivänä oltava »vaihtoehdotpuolueita», jotka vaativat ihmisten sitoutumista

niiden tavoitteisiin eikä vain toimintamuotoihin. Sellainen puolue saattaisi päästä irti perinteisestä jäsenten ja ei-jäsenten erottelusta päätöksenteossa ja samalla tuoda puolueen toimintaan paitsi kansalaistoimintaa yleensä, myös uusia päätöksentekomuotoja siten, etteivät puoluekokoukset olisi vain huolellisesti ennakkovalmisteltujen asioiden hyväksymistä muutamana tyhjänpäiväisen ja pitkän puheen säestyksellä, vaan tarjoaisivat aarenan aidolle keskustelulle kaiken tehottomuuden, rönsyilyen ja arvaamattomuuden uhallakin.

Kuten arvata saattaakin, Rehn ei juurikaan löydä edellä kuvattuja piirteitä »aidosta» kansanliikkeestä, Vihreästä Liitosta, jossa nimenomaan on vuosikausia keskusteltu puolueeksi järjestäytymisen vaaroista ja eduista. Jos tarkastellaan pelkästään vihreiden ennen kevättä 1990 laatimia ohjelmatekstejä, tämä johtopäätös on ilman muuta oikea, sillä vihreillä on ilmeisesti ollut työtä ja tuskaa niiden parin kolmen ohjelman laatimisessa mitä heillä nyt on. Ne ohjelmat eivät todellakaan politisoi mitään, vaan asiat esitetään lähes »sosiaalidemokraattisella» tyyllillä, jossa on höysteenä biologis-perusteinen ympäristöterminologia. Ohjelmissa ei myöskään ole kehitelty uusia kansalaistoiminnan muotoja tai mahdollisuuksia. Tämä ei suinkaan tarkoita, että Rehnin tarkastelutapa sinänsä olisi väheksynyt vihreiden aikaansaannoksia, vaan vihreiden näyttö ohjelmankirjoituksessa on ollut niukkaa, joskin sitäkin mielenkiintoisempaa. Tosin siltä osin tilanne on muuttunut, sillä uusi ohjelma on ollut kevään mittaan käsitellyssä.

TAPANI KAAKKURINIEMI

RIKOSROMAANI SUOMALAISEN ELIITIN TOIMINNASTA

Eero Taivalsaari: Konsensus. Johdatus Suomen 1980-luvun historiaan. WSOY. Juva 1990.

Taivalsaaren kertomus menneestä suomalaisesta vuosikymmenestä on sysimusta rikosromaani törkeän ja välinpitämättömän eliitin maailmasta. Ahkera ja tietävä kirjoittaja on valinnut tyyllilajikseen paatoksen, mikä on aina hauras ja herkkä ratkaisu, varsinkin taloudenpolitiikan-ekologian raadollisessa kontekstissa. Toisinaan tyyllittely etenee niin pitkälle tähän suuntaan, että voi kysyä, eikä paatos ole valinnut Taivalsaaren eikä päinvastoin.

Tooksen ansioita on sen tarkka detaljointi. Taivalsaari on leikekokoelmastaan ankaralla silmällä kaivannut kasat sitaatteja tukemaan linjanvetojaan. Kymmenet ja taas kymmenet vaikuttajat eri aloilta ilmaantuvat tekstiin kommentoimaan Taivalsaaren näkökohtia, hyvässä ja pahassa. Tämä journalistinen runsaus toki estää kirjoittajaa pysähtymästä pitemmäksi aikaa pohtimaan, tosissaan ruotimaan sitä mitä tuli sanottua, mutta kirjoittajan omien näkökohtien illustraatioina ne toimivat mainiosti.

Teoksen ansioihin kuuluu myös temaattinen selkeys, erityisesti tekstin alkupuolella. Taivalsaari kertoo selkeästi, mikä hänen sanomansa on, ajantaa ja paikantaa sen politiikan reaalitypauksiin.

Taivalsaari väittää, että konsensuksen politiikka aloitettiin Suomessa Korpilammen kokouksesta v. 1977. Tämä kansainvälisen kilpailun merkitystä korostava talouspoliittinen linja on sittemmin yhä enemmän hallinnut kaikkea yhteiskunnallista päätöksentekoa ja ajattelua. Se on syvetessään johtanut yhteiskunnallisen eriarvoisuuden, rikollisuuden, välinpitämättömyyden ja kansainvälisen riippuvuuden kasvuun ja siten luonut kivikovan yhteiskunnan, joka on myös ekologisesti tuhoisalla tuhlauksen tiellä.

Tarina sinänsä on koherentti. Taivalsaari löytää myös paljon yksityiskohtaisia perusteluja kertomukselleen. Mutta siitä huolimatta tulkinta herättää eräitä kysymyksiä, erityisesti menetelmällisiä aprikointeja.

Ensinnäkin, minusta voidaan perustellusti olettaa, että nk. konsensuksen aika alkaa Suomessa jo tulopoliittisten kokonaisratkaisujen myötä 1960-luvun kahtena viimeisenä vuonna. Juuri suurien taloudellisten kokonaispöytäkirjojen tekemisestä on kysymys. Viime kädessä konsensus on melko välitön tulos vasemmistoenemmistön synnystä v. 1966; sen suunnitteluideologian käytännön ilmentymänä konsensus lienee parasta tarkastella.

Toiseksi, Taivalsaari henkilöi liikaa. Sen sijaan, että esimerkiksi Sorsa toimii konnan roolissa, olisi hedelmällisempää analysoida SDP:n poliittisen linjan ja koko habituksen muutosta ja sen ilmauksina tarkastella eräiden poliittikkojen mahdollista (?) muuttumista. Poliitikasta kokonaisuudessaan tällä tavoin tajuttuna tulee kovin voluntaristista: ilkeät, tyhmit ja välinpitämättömät mellaavat ihan pahuuttaan koko maan perikatoon.

Voluntarismien välttäminen edellyttäisi historillisempaa ja strukturaalisempaa otetta. Taivalsaaren kertomus luo vaikutelman, että puheena olisi jokin erityinen rikoksen muoto, ainutkertainen tässä ja nyt. Tämähän ei tietenkään pidä lainkaan paikkaansa. Pohtimalla politiikkaamme valtiokeskeistä perinnettä, suomalaisten uudistusliikkeiden ainaista sitoutumista valtion intresseihin ja teoreettisemmin eliittien luonnetta kertomus olisi saanut enemmän syvyyttä ja suhteutuksia.

Joissakin yksityiskohtissa tämä äkkiä ilmeneekin. Esimerkiksi anekdoottissa Virolaisen rahanlypsyistä, joista keskustapuolueen talouspäällikkö totesi: »Virolainen eli 1950- ja 1960-lukua ja hän luuli, että asioita voidaan hoitaa yhä Korsimon tavalla». Valitettavasti tällaiset suhteutukset eivät tekstissä juuri toistu.

Metodisesta kritiikistäni huolimatta pidän Taivalsaaren kirjaa tärkeänä keskustelupuheenvuorona. Erityistä mielteliäisyyttä herättää puolueiden rahoituksen tutkimus, jossa sekä tieteen että tutkivan journalismin keinoin ollaan vasta aivan alussa. Tässä puuttuvat sekä faktat että tulkinat.

Toisenlaista ihmettelyä synnyttää Taivalsaaren ylisarjamelainen usko Suomen mahdollisuuksiin kehittyä itsensä. Kirjoittaja ei kertaakaan pysähdy pohtimaan,

millaisia kulttuurisia vaurioita isolaatiopolitiikasta voisi syntyä. Taivalsaaren perusotteessa onkin tuommoista 1950-luvun maaotteluhenkkeä: kyllä Suomi sentään...

JUKKA KANERVA

EIKÖ BREŽNEV-SETÄ ENÄÄ ASUKAAN SUOMESSA

Paula Tiihonen — Seppo Tiihonen: Keskitetyn suunnittelun nousu ja tuho: Jäähvyäiset alistavalle, pysähtyneisyyden ajan suunnittelulle. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1990, 215 s.

Teos on ilmeinen oheistuote kirjoittajien tutkimustyöstä, jonka viimeaikaisia tuloksia ovat olleet Paula Tiihosen *Budjettivalta* (1989) ja Seppo Tiihosen *Talouden ylivalta* (1990). Sunnittelua koskevan teoksen arviointi on siten välillisesti myös kahden muun teoksen osittaista arviointia.

Teoksen rakenne on klassista retoriikkaa: aluksi määritellään aihealue, yhteiskuntapoliittinen suunnittelu, talouspoliittinen suunnittelu ja valtiontalouden suunnittelu, sitten seuraa varsinainen aiheen käsittely, ja lopulta tehdään päätelmiä, joskin myös tuoden tarkasteluun historiallista taustaa. Teoksessa erottuu sama harvoin täysin julkausuttu, tavallaan populistinen teoria, johon monet maassamme julkista suunnittelua tutkineet tai sivunneet politiikan, hallinnon ja oikeuden tuntijat ovat sitoutuneet: valtakunnan tason ja paikallistason kansanvalta ja parlamentarismi ovat sekä *de facto* että *de jure* syrjäytyneet puoluevallan, presidentin ylivalan, valtiovarainministeriön, moniin sektoriministeriöihin, keskusvirastoihin, Suomen Pankkiin ja Kansaneläkelaitokseen paikantuvan teknokraattivallan, »korporatistisen» järjestövallan ja kerrannaisvaikutuksena seuranneen vallan keskittymisen tuloksena.

Huolimatta teoksen otsikosta ainakin yhteiskuntapoliittinen suunnittelu on nykyisin sekä kehkeytymässä että keskittymässä, varsinkin mikäli kirjoittajien myönteisessä sävyssä tarkastelema lainsäädäntöhanke toteutuu hallitusohjelman antamisesta ennalta eduskunnalle tiedonantona eli siis siten, että parlamentaarinen epäluottamuskin tulee kysymykseen. Porvarienemmistöisin eduskunta siten 1930-luvun alun ja porvaripääministerin johtama hallitus ovat siten toteuttamassa vasemmiston vanhaa unelmaa. Sektorisunnittelusta ja valtionapujärjestelmistä voi puolestaan kysyä, onko niiden yhteydessä tähän saakka oikeastaan suunniteltu, vaan pikemminkin harjoitettu yksityiskohtaista normi- ja resurssikontrollia, josta kirjoittajien suunnittelun tunnusmerkiksi mainitsema tavoitteiden ja keinojen etsintä ja vaihtoehtoisten ratkaisujen pohdinta on paljolti puuttunut.

Nykyiseen verrattuna keskitettyä suunnittelua vaatisi myös kirjoittajien samoin myönteisessä sävyssä tarkaste-

lema selvitysmies Teemu Hiltusen ehdotus siirtymisestä lukuisten valtionosuusasteikkojen vasta alustavasti harvennetusta ryteiköstä kohden kuntien verotulojen tasaukseen ja yleisiin valtionosuuksiin perustuvaa järjestelmää. Ryhtyisiväthän valtiovarain- ja sisäasiainministeriö suunnittelemaan, kuinka varsinkin kantokyvyltään heikoimpien kuntien talouteen saataisiin »potkua» sen sijaan, että lukuisat sektoriministeriöt ja keskusvirastot nykyiseen tapaan edelleen ohjaisivat normein ja resurssein kuntien toiminnan lukumattomia yksityiskohtia. Kunkin kunnan kannalta tilanne toki hajautuisi, kun entistä harvemmissä valtionosuusmarkoissa olisi käyttötarkoituksen osoittava »korvamerkintä».

Talouspolitiikka: harhassa vai ei

Teos tähdentää finanssipoliittisen suunnittelun keskittyneen liialti valtiovarainministeriöön. Kritiikki olisi saanut todellista pontta, jos tekijät olisivat pystyneet johtamaan tästä kielteisiä talouspoliittisia seurauksia. Kirjoittajat vain viittaavat tutkimustuloksiin, joiden mukaan finanssipoliittikan tavoitteidenasettelu on ollut epäselvää. Esimerkiksi Pekkarinen ja Vartiainen ovat kuitenkin osoittaneet, että vaikka 1970-luvun loppuun saakka budjettiautomaatiikasta puhdistetut budjettiyli- ja -alijäämät olivat lähinnä suhdannevaihteluita kärjistäviä, 1980-luvulla finanssipoliitiikka on muuttunut kuitenkin keynesiläiseen tapaan antisykliseksi sallien budjettialijäämät laskusuhdanteissa ja imien ostovoimaa ylijäämäisillä budjeiteilla ylikuumenneita nousuja hilliten.

Tekijöiden näkemys, että »Suomen Pankki johtaa Suomen rahoitusmarkkinoita eli se määrittelee, kuinka maassa kanavoidaan maksuja ja rahoitusta talousyksiköltä toiselle», on liioiteltu edes ajatellen pankin menneitä voiman päiviä. Sen sijaan pankki kai lähinnä pyrkii rahapolitiikallaan vaikuttamaan taloudellisen toiminnan harjoittajien maksuvalmiuteen erityisesti inflaation hillinnän suhdannepoliittisessa tarkoituksessa sekä valuuttapolitiikallaan markan ulkoiseen ostoarvoon ja valuuttavaraantoon lähinnä maksutaseen tasapainon nimissä, samoin suhdannepoliittisesti. Kirjoittajat kyllä mainitsevat pankin perinteisten politiikkainstrumenttien ehtymisen sekä uusien instrumenttien esiinmarssin, mutta heidän pankin institutionaalista asemaa painottavan tarkastelunsa evidenssi painottuu nykyoloja edeltävään aikaan, lähinnä 1970-luvulle. Onko Suomen Pankki enää moneen vuoteen edustanut sellaista keskitettyä suunnittelua, jonka tuhoa tarvitsisi erikseen toivoa?

Tulopolitiikkaa koskeva teoksen jakso on kiintoisa. En ole kuitenkaan varma, onko maassamme harjoitettu erityistä tulopolitiikan *suunnittelua*.

Valtiontalouden ajan suunta

Kirjoittajien asiantuntemus valtiontalouden suunnittelua koskevan jakson aihepiiristä on esimerkillinen. Eräille esitetyistä tulkinnoista on kuitenkin vaikea löytää perustelua tekijöiden asiategististä. Kirjoittajat pelkäävät vuo-

den 1987 liikelaitoslain mukaisten liikelaitosten aiheuttavan riskejä julkisen ja yksityisen vallan sekoittumisesta ja valtion omaisuuden hävittämisestä, jos bisneksentekijät ovat taitamattomia. Julkista valtaa juridisessa mielessä liikelaitoksilla ei kuitenkaan ole. Niiden tosiasiallisista funktioistakin ovat selvästi putoamassa pois sosioekonomiset tehtävät. Liikeriski puolestaan korvaa aikaiseman tehottomuusriskin: valtion omaisuus oli turvassa, mutta kenties käyttämättömänä tai tehottomasti käytettynä turhaan rapistumassa. Liiketaloudellinen tulosvastuu karsii liikahenkilöstönkin, tosin järjestövoiman rajoissa. Jos nykykehitys on ongelmallista, se on sitä pikemminkin kollektiivihyödykkeen ominaisuutta omaavien hyödykkeiden (ml. oikeudenmukainen tulonjako) alitarjonnan riskin kuin byrokraatio Ongelmien vuoksi. Silti näen tekijöistä poiketen nykyyuudistusten taustalla liiketaloustieteen ohella myös hyvinvoinnin taloustieteellisiä ajatuksia.

Kansainväliset vertailut paljastavat, ettei Suomi ole yksin valtiontalouden suunnittelunsa nykyreformissa. Monet muutkin länsimaat yrittivät 1960-luvulla harpata kontrollipainotteisesta valtiontaloudesta suunnittelupainotteiseen mutta putosivat takaisin kontrolliin öljykriisin myötä. Tuolloin vielä turhaan peräänkuulutetun johtamisen edellytyksiä rakennetaan parhaillaan, eikä vain maassamme. Ei ole selvää, kumoutuuko vai syntyykö valtiontalouden tulosohtauksen ja -johtamisen myötä keskitettyä suunnittelua; normi- ja resurssikontrollia sen sijaan kyllä puretaan. Kirjoittajienkin käsittelemä valtiontalouden keskipitkin tähtäyksen suunnittelu (KT-suunnittelu) ja valtiontalouden budjettivalmistelun kytkeminen yhteen merkitsee aivan uutta normeeraavaa, valtioneuvoston vahvistettavaa merkitystä KT-suunnittelulle. Tulosohtauksen ulottuvuus virasto- ja laitostasolle esimerkiksi »tulosjohtamisena» puolestaan korostaa johtajien roolia kollegisten päätösmuotojen — tai johtajien puuttumisen tyystin — asemasta. Tämäkin lienee uutta keskitetyn suunnittelun nousua.

Teos vakuuttaa päätelmillään vain osittain. Ehkei maassamme koskaan ole ollutkaan sellaista keskitettyä suunnittelua, joka olisi voinut vähitellen tuhoutua. Ehkä keskitetty suunnittelu onkin syntymässä vasta nyt, joskin se mitä halutaan suunnitella on suppeampaa kuin parikymmentä vuotta sitten: julkisyhteisöjen hyvinvointitehtäviä ei enää suosita hinnasta välittämättä. Alistavuuden väistyminenkin saattaa olla suhteellista. Lähtötilaisuudessa kuntia ja valtionhallinnon virastoja ja laitoksia alistetaan toki vähemmän kuin vielä nyt, mutta ei ole selvää, koittaako kansalaisille ja hallinnon rivihenkilöstölle alistamattomuuden aika. Vaikka muutoksen merkit ovat peräisin jo ainakin 1970- ja 1980-lukujen taitteesta, pysähtyneisyyden aika on kuitenkin kiistämättä tältä erää ohi. Jonkinlainen Gorba-setä meilläkin siis nyttemmin asuu.

Plussia muttei miinuksilla

Teoksessa on kaksi epäilemättä maan parhaisiin kuuluvalla tuntemuksella laadittua osaa yhteiskuntapoliittises-

ta suunnittelusta ja valtiontalouden suunnittelusta. Talouspolitiikkaa koskeva osa ei ole samalla tavoin ansiokas. Teos on silti saavutus. Kukaan muu ei ole viimeisten runsaan kymmenen vuoden aikana saanut aikaan minikäänlaista teosta aihepiiristä. Sittenkin arvioin, että teoksen ennen muuta muotoja painottava tarkastelu syrjäyttää sisällöllisiä kysymyksiä.

Vaikka kannan itsekin myös hallinnontutkijan viittaa, näkisin mielelläni jatkotarkasteluja, joiden näkökulma olisi teokseen verrattuna laajennettu. Jottei jäätäisi niiden rajoitusten sisään, joita aiheutuu tarkasteltaessa pääasiassa formaalin organisaation ja formaalien prosessien kaltaisia instituutioita, näkökulmaa olisi levitettävä myös sellaisiin instituutioihin kuin verotus rasiuksineen ja poikkeuksineen sekä sosiaalivakuutus ja muut sosiaali-etuudet. Samoin tulisi tarkastella politiikan vaikutuksia. Instituutioanalyysia tulisi myös laajentaa ottamalla huomioon talouselämä instituutioineen, talouselämää koskeva valtion harjoittama sääntely ja talouselämän harjoittama itsesääntely. Jo teokseenkin olisi mahtunut näkökulman laajennuksia, jos sinänsä kiintoisia mutta irrallisen tuntuisia tarkasteluja kehityskuluista ja murroskausista olisi supistettu.

Teos poikeaa suuresta osasta hallinnontutkimusta ilahduttavasti sikäli, etteivät tekijät syyllisty jo liian monen pureskelijan möyhentämän teoriapöperön pakkosyöttöön vastahakoisille lukijoille. Tietty ongelma viitekehysten tosiasiallinen puuttuminen eräitä viittauksenomaisia kohtia lukuunottamatta silti on. Onhan omaksutulla implisiittisellä teorialla yllä osoittamiani rajoja.

Ulkoasultaan teos on hallinnon tutkimuksen valtaosasta poiketen ilahduttavan »toimitetun» tuntuinen monilukuisine esimerkkiasetelmineen. Vain muutamia, valtiontalouden suunnittelua koskevia kuvioita pidän — samoja asioita parhaillaan tutkivana — selkeydeltään puutteellisina. Olisin myös kaivannut eräisiin kohtiin enemmän taulukoin esitettyä numeerista tietoa päätelmien tueksi. Pidän puutteena, ettei teoksessa ole juuri ilmoitettu lähteitä. Aihepiiriä tutkivana pystyn kyllä itse paikantamaan monien esitettyjen tietojen ja näkemysten lähteet, mutta entä kuinka käy keskimääräislukijalle tai opiskelijalle? Suomessa kylläkin harvinainen asiahakemisto olisi myös ollut hyödyksi teoksen käsikirjakäyttöä ajatellen.

PERTTI AHONEN